

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIX. évf.

September—October

5-ik füzet.

Isten, mint a lelkek lelke eszméje.¹

E rövid tanulmányban a legmagasabbrendű kérdést tárgyalom, mely az emberi elmét foglalkoztathatja. De nem azzal a szándékkal, hogy megoldását adjam a kérdésnek, sem pedig azzal a gondolattal, hogy új anyaggal járulok a megoldáshoz. Egyetlen célom védeni a nyelv pontosságát a kérdés tárgyalásában és megmutatni, hogy a kifejezések formája mily könnyen látszhatik olyannak, mintha a kérdést megoldaná, holott tényleg csak eltakarja, elrejtí az öszszeférhetetlenséget, mely egymást kölesönösen kizáró fogalmak közt létezik.

Nem emelek e tanulmányban vádat a pantheista ellen és nem a theista ellen, bármily félreérthetetlenül is számitsam magamat egyiknek vagy másiknak. De vádat emelek, erős vádat az olyan ember ellen, a ki azt gondolja, hogy egy ügyes szólammal megtalálta a közvetítő kifejezést a pantheismus és theismus között, vagy hogy csalfa módon oly nyelvet tud kövácsolni, mely mindkét tan lényegét fedi.

Tárgyam így meg levén határozva és határolva, vizsgáljuk a pantheista és theista közt kökülönbségnek egyik alkatrészét.

Mindnyáján megegyezünk abban, hogy a vallás legfőbb nyilvánulása: az emberi léleknek az Istennel való közlekedése. E közlekedésben a próféta lelkesültsége, a szent elragadtatása, sőt a tiszta és őszinte szívű rendes embernek vallásos tapasztalata a legmagasabb kifejezését éri el. A tény, a jelenség, itt valóban tény vagy jelenség, melyet félreismerni vagy tagadni nem lehet, ha csak nem akarunk erőszakot elkövetni a szellemi történelem ellen. De a mikor azt kérdezzük, hogy mi tényleg e jelenség, e tapasztalat, két egymástól teljesen kökülönbözö

¹ „The conception of God as the soul of all souls“. — Az unitárius és más szabadelvű vallásos gondolkozók amsterdami gyűlésén tartott értekezés. Vonatkozással a „Hibbert Journal“ 1903. ápr. szám 458. lapjára.

magyarázattal találkozunk, — azzal a magyarázattal, mely a theismusra és azzal, mely a pantheismusra támaszkodik. Mikor Pál apostol felragadtatik a harmadik édig, és Isten dolgairól kimondhatatlan beszédeket hall, mikor a puritán nő az ő kamrájában, vagy a róm. kath. munkásember a kereszt előtt térdelve azt érzi, hogy szívébe kimondhatatlan béke száll és Isten vagy a Krisztus mintha átölelné és gyöngéden szolgálná, mi az, a mi itt tényleg nyilvánul? Erre másként felel a theismus és másként a pantheismus.

A pantheismus és az ahhoz közeledő rendszerek az emberi léleknek eme legfőbb vallásos tapasztalatát úgy fogják fel, mint annak a ténynek valóságát, — mely tény öntudatunk előtt ugyan homályosnak marad, míg az észrevevés alsóbb térein mozgunk — hogy az emberi lélek és isteni lélek nem két, hanem egy lélek; hogy a myriad lélek, melyek a testi szemeken át látszanak nézni, tényleg nem egyebek, mint az Egyetemes Szellem részei, cseppek a végtelen tengerben, az Egy Örökkévaló szívdobbanásai.

És így, a mikor az, a mi az emberi szellem külön személyiségének látszik, az Isten végtelen szellemével való eme csöndes, vagy lelkesült közlekedésbe felragadtatik, a pantheista azt mondaná: „Ime, a megvilágosodás pillanatában az emberi lélek valóvá teszi az Istennel való ugyanazonosságát, egynek ismeri a mindent körülölelő Szellemmel magát.“ És reá nézve a lélek Istennel való közlekedésének érzékfeletti jelensége ama felfogásban leli magyarázatát, hogy az emberi és isteni léleknek egy központja van, ámbár az Isten köre a központból végtelen sugárzásra terjed ki és az ember köre az emberi élet határai közzé van szorítva.

De a theismus, legalább a Jézus egyszerű és eredeti theismusa, a régi héber theismus virága és teljessége, nem úgy tekinti az Istennel való közlekedés jelenségét, mint egy két-körü központban végbemenő gyakorlatot, hanem mint két személy közti érzésnek és gondolatnak erőművi átmenetét. Mert a theismus nem úgy fogja fel az emberi személyiség körét, mint az Isten körén belől valót, mint az Isten lényében elnyeltet, hanem mint az Isten személyétől mást, mint Istentől bizonyos értelemben különvalót, és éppen ezért az Istennel való közlekedésre és társalgásra alkalmast. És így a theista fel-

fogása: hogy ama magasztos pillanatokban, mikor az emberi lélek a legmagasabb ponton van, a megvilágosodás szikrája szellemről szellemre megy át, éppen mint a villanyos szikra felhőből felhőre.

A pantheistikus gondolkozásnak annyira erős a hatása, hogy a vallási és böleselmi irodalom teljes azokkal a törekvésekkel, melyek oly nyelvet akarnak alkotni, mely a theismus és pantheismus közti különbségeket, a léleknek Istennel való közlekedése tárgyában, fedí és a kettő fogalmát egy magasabb egységbe meríti. A költészet és szellemi felbuzdulás nyelvében így alkotott szólalomoknak megvan a maguk magas és nemes használatuk. De a rendszeres gondolkodásra, a böleselemre, nekem úgy tetszik, hogy azok veszélyt rejtenek. A kik a theistikus és pantheistikus felfogás közti különbségek eltüntetésére alkotnak szólalomokat, végső elemzésben a szavak kétértelműségére alapítanak és a kétértelműség mindig akadály a valódi gondolkodásnak vagy lemondás arról. Felolvasásom czélja, ismétlem, nem az, hogy a lét öszszegéről való két felfogásról, melyek az emberi faj legkiválóbb gondolkozóit megosztják, ítéletet mondjak, hanem hogy védjem a fogalom és kifejezés tisztaságát és tiltakozzam oly kifejezések elfogadása ellen, melyek felváltva most az egyikre, majd a másikra alkalmazhatók, miután olyanokul fogadják el, melyek az értelem ugyanazonosságát kérdését megoldják, vagy az értelem ugyanazonosságát magukban rejtik.

Hogy egy példát hozzak fel, a „Hibbert Journal“ 1903. ápr. számában Pringle-Pattison tanár Martineau böleselméről irt igen érdekes cikkében, sajnálattal szól theistikus rendszerének merev voltáról. Nem helyesli „azt a teljes elkülönítést, mit az erkölesi lény és annak isteni forrása között tenni lát-szik.“ Ugy veszi, hogy az okból és a lelkiismeretből meritett két nagy érve oly Istent hagy fenn, kit csak következtetés útján lehet megismerni; és elégedetlen, hogy nagyobb tanulmányában oly merev, nem alkuvó álláspontot foglal el a pantheistikus gondolkozásmód ellen.

Azután mégis egy vezető fonalat találva, melyet kezébe Upton tanár adott, arra figyelmeztet, hogy hires beszédei ellentétet szolgáltatnak értekezéseivel szemben. És idézi (a beszédeiben) e gyakran előjövő kifejezést: „lelkek Lelke,“ „minden lélek Lelke,“ mint olyant, mely a kibékülésre utat jelöl. Ugy

gondolja, hogy Martineau itt azt nyilvánítja ki, hogy szelleme végre is az érzésnek inkább pantheistikus módjával érintkezik. És ezt a kifejezést „lelkek Lelke“ felhasználja Martineaunak ama meghatározása ellen, hogy az Isten „más és magasabb Személy.“

Vizsgáljuk hát e kifejezést. Vajjon az valóban engedménye-e a pantheismusnak? Vajjon az valóban magába foglalja-e a gondolkodás pantheistikus és theistikus módjait, egy egyesítő és kibékítő formula alatt?

A formulát bizonyára használhatja mindkét iskola. De tényleg azért a nézeteknek kibékítése-e az?

Végre is nem esetlegesség-e, hogy a szavaknak ugyanazon sora a felfogás két módját fedi? „Lelkek Lelke“: Isten „minden lélek Lelke“. Ez jelentheti, hogy ő az alap, a lélek-lényeg az önök lelkében, az én lelkemben és minden emberében, — a mi egyáltalán nem engedmény a pantheistának, a ki minket minden valódi külön személyiségtől megfoszt. Vagy jelentheti, hogy ő „a lelkek Lelke“ oly módon, mint a régi Izrael nevezte őt urak Urának és királyok Királyának, kétségtelenül nem azt értve, hogy ő az Uraság minden urban, és a Királyság minden királyban, hanem csupán azt, hogy ő a nagy űs eredeti Ur és Király, a legfensőbb és legnagyobb. És így a szóban levő kifejezés azt jelentené, hogy ő minden lélek közt a legfensőbb és legnagyobb, a ki előtt az egyes lelke csak olyan, mint a központi nap hatalmas anyaga előtt egy fűvényszem.

A formula megoldása egyszerűen a birtokviszony (lelkek Lelke) magyarázatától függ és a kibékítés meghiusul az ellenőrző szó kétértelműségén.

Az újszövetségben hasonló törekvést találunk a theistikus és pantheistikus eszméknek egy kifejezésbe foglalására. A legszembetűnőbb példa a negyedik evangéliumnak ama magasasztos helyei, hol az evangéliumi író Jézusnak az ő égi Atyjához való viszonyát törekszik kifejezni: „Atyám, te énbennem, és én tebenned: mi egy vagyunk“ — nyelv, melyet ha nem erőszakolnak a bölcselem szolgálatába, hanem úgy tekintnek, mint a mely a szellemi igazságra — mint Arnold Mathew (Máté) mondaná — csupán „oda van vetve“, valóban szép nyelv. Azt szegletkövévé tették a háromsághívő kereszténységnek, de tényleg semmi nyoma azon a háromságtannak, hanem az inkább

az Istenről való theistikus és pantheistikus gondolatok közt szállongó szellemnek szaggatott nyelve.

„Te én bennem“ és „én te benned:“ mit jelent ez valósággal? Miért jelenthetik e kifejezések két egymástól teljesen különböző dolog közül akármelyiket? Minden a kicsi *ban, ben* ragon fordul meg. „Te én bennem“, jelentheti: „Te Isten, te magad vagy az én lelkem lényege, lényemnek eleme, úgy, hogy az „egyvolt“ az ugyanazonosság egyvolta; mely esetben az a pantheismus nyelve. Vagy jelentheti „Te én bennem:“ Isten, te közel vagy énhozzám, annyira közel, hogy egymással közlekedhetünk, te én velem és én te veled, én szívemet a tiedbe öntve és te erődöt én belém öntve; mely esetben a nyelv a theismus nyelve. Jelentheti a kettő közül akármelyiket. Lehet, hogy a nagy evangelista maga a pantheistikus gondolat szélén lebegett. A *szavakban* a határozatlanság homálya. De a *tényekben* nem lehet semmi homály. Jézus vagy Isten volt, vagy egy más személy; és az ilyen nagy és lelkesült kifejezések, bár áthidalni látszanak a mélységet, tényleg nem tölthetik ki az eltérő gondolatok közti ürt.

Távol attól, hogy egy ügyesen talált kifejezés alkalmas volna, hogy a gondolat ellentétes módjai közti ellenkezést megoldja, sőt alapjában a szavaknak egy formája sem tudja a dolgot megállapítani. Az idézett kifejezésekben a „birtokos“ és a „ban, ben“ szócska a kiterjedés szótárából vannak véve; és a kiterjedés szótára csakis kép vagy hasonlat által alkalmazható a szellem tényeire; az csakis sejtetheti, de meg nem határozhatja az igazságot a szellemi dolgokban. Akár azt mondani, hogy az Isten bennünk van, akár azt, hogy az Isten kívülünk van, akár azt, hogy mi az Istenben vagyunk, akár hogy az Istenen kívül vagyunk, ez annyi, mint a tér nyelvét használni, mikor nem a tér osztályával (category) foglalkozunk. Használni ily nyelvet mi valóban kényszerülünk, kényszerít a szükség-szerűség, a melyben vagyunk, mint e világnak lakói, melyben a szellemnek ninesen saját külön nyelve, hanem oly kifejezéseket kénytelen használni, melyeknek elsődleges jelentése térbeli, s melyek csakis a felvett hasonlatosság útján alkalmaztatnak a szellemre és lélekre.

És ez igazságot a szóban forgó esetre alkalmazva, a szellemnek vagy személyiségnek egy fogalma sem található, mely

egy szellemet, vagy személyt úgy tekintene, mint a mely egy másik személyben benne lenne foglalva. Az ily kifejezést a kiterjedésből kölcsönzik. És minden magyarázat, melyet az emberi léleknek Istenhez való viszonyáról így próbálnak, a szellem tényeinek a tér és az anyag viszonyaira való hamis átvitele.

Valóban egyik kifejezés, vagy maga a gondolat sem készíthet *via media*-t az egyéni öntudat látszatossága, a látszatos személynek Isten valódi nyilvánulása gyanánt gondolása és másfelől az egyénnek teljes különbözősége, mássága között.

De még akkor is, hogyha annak a szellemi jelenségnek, melyet a „szentlélekkel közlekedésnek“ nevezünk, a magyarázatát sikertelennek kell itélnünk, a vallásos léleknek nem kell hogy kétsége legyen. A vallásos tapasztalat tényei bizonyosabbak, mint a róluk való magyarázat. Hogyha a bölcelem mérlege végül a theismus javára döntene, hogyha az emberi gondolat végső megállapodása az lenne, hogy az emberi lélek külön személy attól, a kitől eredett, külön személy Istentől, a szent közösség valóságát ez sohasem bánthatja. A pantheistikus gondolkozás nagyra van a mysticismus tüneményeivel, mint a melyek az ember és Isten végső egységére mutatnak; és jó theisták hajlandóknak látszanak egy kissé ez előnyért egyezni. De ez csupán egy darabka metaphysikai dogmán, légbeépített dogmán alapul, azon, hogy a szellem és szellem közt szükség van egy mediumra, *tertium quid*-re, ha egymás közt közlekedést akarnak. Holott az egyáltalán nem igazolt felvétel, hogy az Egy Örökkévaló Szellem, Isten közvetlenül ne tudna érzést és gondolatot vinni át a szellemi lényekbe, a kiket ő mégis teljesen független személyiséggel ruházott fel.

De bár e magyarázati kérdések előttem nagyon érdekesek, bár azt tartom, hogy értelmünk törvénye kell hogy legyen, hogy tiszta és pontos gondolkozásra törekedjünk, hogy a szavak jelentését nagyon meglátoljuk, soha sem engedve meg, hogy minket csupán a hang ugyanazonossága elkapjon és befonjon. Mégis jól tudom, hála Istennek! jól tudom, hogy a vallásos lélek mély tapasztalatai arra nézve, hogy valósággá legyenek, nem várhoznak addig, míg a bölcselőknek sikerül következetes és összeillő nyelven magyarázatot adni róluk. Sőt a míg a még most is hadakozó tanok dühöngtek, az olyanok, mint Pál, felragadtatnak a harmadik évig, hogy hallják Isten-

nek kimondhatatlan beszédeit; az alázatosok és egyszerűek szívükön az Isten érintését érzik; a kísértettek a mennyei forrásokból erőt merítenek; a megszorodott szívűek, a veszteséget szenvedettek, a sírók könnyei letörültetnek az isteni könyörület felszolgáló angyala által, ki a Gethsemane sötét árnyaiban a Jézus mellett állott. Hála Istennek! nemcsak a böles és okos ismerheti meg a vallás benső valóságait. Ő nemcsak a bölcseknek és szenteknek Atyja. Ő gondviselését kiterjeszti a közönséges emberekre is, az alsóbb sorsúra, az egyszerűre, a szegényre, a betegre, özvegyekre és árvákra, mindenkire, kinek az alantós földön az élet nyomoruság, csüggedés, mély és nyomasztó bánat; és nincs közüllök egyetlen egy se, a ki meg ne ismerhetné a lélekre tett hatásának gyógyító csodás erejét.

És így a vallásos tapasztalat felülmulja a metaphysika dogmáit és a költő az, s nem a metaphysikus, ki az utolsó és legigazabb szót ejti:

Szólítsd meg őt bizalmas áhitattal.
 Ő lélek s hallja a te lelkedet,
 Mert közelebb van hozzád két kezedenél
 És közelebb mint önlchelleded. (j.)

Armstrong A. Richardtól

PÉTERFI DÉNES.

Tolstoj gondolatai Istenről.

Tolstoj Istenről való gondolatainak közlése alkalmából ott kezdem megjegyzéseimet, hol az oly meglepően eredeti író e kis irata zárúl: „Istenem, bocsáss meg ifjuságom tévedéseiért, de segíts, hogy viseljem igád oly örömmel, a mint azt fogadom.“

Ehhez még idéznem kell napló jegyzetét (1889. october 31.-ről) a zsinat kiátkozására adott felelete alkalmából:

„Az emberiség külső jóléte iránti érdeklődésem csökkenésével kapcsolatban, gondolkozám: az ember három változáson megy keresztül s én most megyek a harmadikon. Az első phasisban az ember csak érzékeiért és szenvedélyeiért él: evés, ivás, multságok, sport, asszony, nagyravágyás, büszkeség, — s az élet tele van. Így volt velem harmincz éven át, hajam őszültéig. Sokaknak sokkal hamarabb véget ér ez állapota. Aztán kezdődik az érdeklődés az ember, minden ember, az emberiség jólléte iránti érdeklődés. Ez bennem tényleg a népneveléssel való összeköttetésben kezdődött, habár a hajlam alkalmadtán mutatkozott előbb is, a személyes étellel összeszövődten. Ez az érdeklődés a családi élet első szakában lecsillapúlt, de később ismét megnőtt új és meglepő erővel együtt emelkedve a személyes élet ürességének felismerésével. Egész vallásos öntudatom az emberiség jóllétére összpontosúlt, Isten országa való-sítására irányított tevékenységben. Ez az irányzat oly erős volt, életemet oly teljesen betöltötte, mint előbb a személyes jóllétre irányúlt hajlam. Most azonban ez irányzat gyöngülését érzem. Már nem tölti be életem, nem vonz közvetlenül; *meg kell győz-nem magam* a hitelt adás végett, hogy ez anyagi segítés az embereken, e küzködés az iszákosság ellen, kormányok és egyház babonái ellen jó. Érzem, az élet egy új alapja növekszik bennem — nem növekszik, de kibontakozik, szabadúl kötelékei alól — egy alap, mely az előbbieket helyettesíteni fogja s épp úgy fel-öleli az emberek jólléte, mint az egyetemes jóllét utáni aspi-

rátiót, magába foglalva a személyes jóllétre való hajlamot. Ez az alap Isten szolgálása, az ő akaratának betöltése, viszonyban ama lényeghez, mely belőle rám bízott. Nem öntökélyesülés, nem. Az előbb volt és a saját személyiség szeretetében állott. Ez más dolog — ez aspiráció isteni tisztaság után (nem a testi élet tisztasága; testi tisztátlanság, romlottság, ellenkezik velem, de nem az ellentétje az isteni tisztaságnak; e tisztaság ellentétje főleg csalás — mások és önmagunk előtt). Ez az Istentől kapott adománynak tisztán való fentartása és belépés egy életbe, hol nincs megszenteltetés — egy más életbe. Aspiratio egy jobb, magasabb életre, és erre való készenlét.

Ez az aspiratio mindinkább kifejlik bennem, s látom, hogyan fog engem egészen átölelni s helyettesíteni az előbbi aspiratiót, teljessé téve az életet.“ . . .

„Csupán előkészülve ama másik életre, biztosabban elérem az emberi jóllét szolgálatát, mint a mikor célként tűztem azt magam elé; mint a hogy az általános jóllét után törekedve személyes jóllétemet jobban elértem, mint a mikor azt célommá tettem.“

E sorok s írójuk élete sajátos világot vetnek úgy a Tolstoj, mint az azoknak alapjául szolgáló új-szövetségi tanokra.

Az alábbi gondolatok az idézetben emlegetett ama harmadik élethalapról valók. S Tolstoj maga, ki bizonyára korunk egyik legjobbjára, csak a test, a vér, a szenvedélyek követeléseinek csillapultával, a családi érdek nyomásának hanyatlásával, s mintegy „hiábavalóságok hiábavalósága“ következtetéssel jutott el ez alapra, mely -- szerényebb alakban — ugyanaz, mi a Krisztus egyéniségeé volt. E kérdés tőlünk elénk: Hát e tan csakugyan csupán életerőben meghanyatlott ősz bölcsék, vagy útját tévesztett szenvedélytől meghibbant beszámíthatlan rajongóktól természetes, csak ilyenek számára meg érzélgős emberek vasárnapi élvezetére való?

A Jézus példája megnyugtathat egy pillanatra. De ez ellen meg különböző okokat lehet fölhozni, mik — sokak szemében — föloldanak példája s tanai kötelezése alól. Így pl. Jézus egy vallási szenvedélytől dühöngő nép fia; ha manapság valaki közöttünk olyan magatartást tanúsítana, mint az ó-testamentumi próféták nagyobb része, alighanem megfigyelő intézetbe helyeznék. Azért a mi Jézustól a nemzetére nézve jel-

lemző érzés lecsapolása és megnyilatkozása volt, a lelki élet egyensúlyának megbontása s az idegrendszer összetörése lenne minékünk.

Egy másik ellenvetés ez lehet: Jézus kivételes egyén volt; az ő élete nem lehet a mi életünk szabálya. Ha mindennapi emberek próbálják utánozni azt, mit a nagy ész s nagy szív embere tett, úgy járnak, mint a majom, mely borotválkozó gazdáját utánözva, a borotva élet saját nyakának vetve torkát szegte. Jézus erényt s újhodást öntött belénk; kis emberek krisztusiak próbálva lenni gyakran bünt és romlást termelnek. Példa erre az angol kegyesség torz erőfeszítése a testi s lelki nyomor ellen a XVIII. százban: a szegény ügy ama korai munkásai előtt a legszentebb gondolatok, Krisztus ideái lebegtek és lomhaság, gondatlan élet s rút csalások ijesztő tömegét termelték. Ránk nézve hát jobb, ha élünk tovább úgy, mint most, követve a kifejlés mechanikus menetét.

Egy további ellenvetés a korban kereshet és keres kibuvót ilyenformán: Jézus csupán helyzetének történelmi nyomása alatt hirdette evangéliumi tanait. A zsidóság politikai erőktől volt körülveve, mely erők szétmorzsolással fenyegették. A nép telve volt magasra csigázott várakozással, mit nem láthatott nehéznek vallási mederbe terelni. Jézus belátta, hogy a zsidóság politikai erejétől menedéket várni nem lehet; belátta, hogy erőszak és ellentállás biztosabban vezetne nemzete vesztéhez, mint bármi egyéb. Ezért a létfontartás ösztönével vetette magát az ellenkező, többet ígérő oldalra.

A fentiek szerint a Tolstoj példája a keresztény alapítványok követését az ifjú és erélyes étellel összeférhetlennek mutatja. A Jézus példája ellen kételyek támaszthatók. Itt egy nehézség előtt állunk, mely vallásunk s egész szellem-erkölcsi életünk leglényegesebb érdekeire hat.

Ily ellenvetések ellen egyszerűen a kor bűneire hivatkozni s csak annyit mondani, hogy az emberek igyekeznek megdönteni oly szabályok kötelező tekintélyét, mely szabályok megtartása mások vállain nyugvó hiúságunk, anyagi érdekeink és külső tekintélyünk ellen munkál s testi lelki küzdelmet ró be tartójára, nem elég.

A kérdésnek történelmi és didaktikai jellege van, oly igazán, mint a mennyire igaz, hogy mai állapotaink százévek

hosszú sora nevelésének és cnevelésének az eredménye. Ezért, ha igényt formálunk a tárgyilagos és a tárgy hatáskörét fedő hozzászóláshoz, csak e szempontból szabad a kérdést megközeleltítenünk.

Tudjuk azt, hogy az embert kora gyermekéveinek benyomásai befolyásolják a legnagyobb hatással egész élete pályáján. A gyermek nem ítél, ő csak befogad és emlékezik: mindent, a mit kap, úgy vesz, mint igazat, örököt és változhatatlant. A Tolstoj szülei gazdag főnemesek voltak, s koruk divatos szokásai szerint éltek. Azt hiszem, mindenki kész megengedni, hogy egy főúri család életmódja Magyarországon sem az egyetemes boldogság föltételeinek a mintája. Annál kevésbbé Oroszországban; annyira nem, hogy az előbb-utóbb kitörő forradalom egyik okaként a felső tizezer s alsó osztályok millió közötti nagy ellentét mutatkozik. Tolstoj annak az osztálynak az erkölcsin erősödött emberré. Sok időre volt hát szüksége, míg amaz osztály sajátjává tett előítéletei, szokásai, és bűnei ellen higgadt és nyomatékkal bíró ellentétet fejthetett ki önmagában és követőiben. Ez átalakulást lassította az az egyéni körülmény, hogy bírálatát a maga esze szerint hajtotta végre, alig használva más segítséget az újszövetségen kívül; a maga lábán jutott el következtetéseire s ama meglepően radikális magatartásra. És tudjuk azt, mily lassú munka az öntanítás munkája. Ha Tolstoj — önmagára támaszkodva — másképp, vagy hamarabb jutott volna el mostani álláspontjára, az lenne természetellenes és hazug képmutatás.

Másfelől, a közönséges felfogás, mely Tolstoj s annyi szent nézetei változásának okát az életerő hanyatlásában látja, épp oly természetes és könnyen érthető.

Mindannyian a történelem nagy folyamában úszunk. A nagy többség a ránk örökül szállott történelmi erők és eszmék hordozója és fentartója. Az összes létező államok és társadalmak, az ezekben felhalmozott mérhetlen gazdasági tőke, művelődési, kényelmi, szépészeti eszköz és az egyének s csoportok létét szászféléként összehálózó társas szervezet alapja politikai és vagyoni hatalom. E politikai és fegyveres, vagyoni és tőke-hatalom hosszú százévek folyamán egyéneknek és népeknek egymás *ellenében* élet-halálra folytatott versengő küzdelmében fejlődött ki. Politikai és gazdasági hatalom egyaránt úgy keletke-

zett, hogy a versenyben erősebbek legyűrték a gyengébbeket, s fölszívták azok erejét. E folyamatnak a végétől még tán évszázak választanak el, de az eredmény jó része már itt áll készen előttünk. S az eredmény jellege lehet-e más, mint a folyamaté, mely azt létrehozta?

Nem állítom azt, hogy e folyamat erkölcsi védelmére nem lehet több-kevesebb súlylyal bíró történelmi igazolást találni az emberi faj nevelésének s a természeti erők szolgálatunkba hajtásának szükségességében. De állítom azt, hogy ama folyamat ellenkezik Jézusnak legtöbb tanával és az emberi természet oly tulajdonságaival, melyek legalkalmasabbak állandó béke, nyugalom és öröm előidézésére. Továbbá állítom azt, — a mi különben épp oly közismert tény, mint az előbbi, — hogy azok az egyének, kik a kor politikai, egyházi és szellemi mozgalmának irányt adnak, az egymás elleni küzdelem folyamában kifejtett erőktől függenek s a létfenntartás természetes ösztönével állanak ama hatalmak szolgálatában, s fejtenek ki azok igazolására, védelmére szóló nézeteket és tanokat.

E tények szemelőtt tartása sok mindent megértet azok magatartásából, kik a Jézus tanait igykeznek elmagyarázni s e tanoknak oly egyszerű képviselőtét, a milyennek azt a Tolstoj személyében látjuk, hóbortnak vagy az öreg kor testi petyhüdtségének tulajdonítják.

Hanem hát Tolstojt fiatalabbá e tények sem teszik. De hisz ő — (szül. 1828.) — nem is volt igazán hanyatlott korú tizenöt évvel ezelőtt sem, a mikor pedig már élete harmadik, vallásos fejlődési phasisának, mely ötven éves kora körül kezdődött, a derekán volt. Meg aztán Tolstoj-nak, — kit nem inspirált egy nemzet hatalmas vallásos géniusza, mint a zsidók s India lakósinak nagy prófétáit, — át kellett élnie az élet minden változatát, hogy hosszú tapasztalás vigye arra a pontra, melyre amazokat a népből feltörő lelkesedés szinte egyenesen egy ugrással állította.

Ha azonban ily egyéni körülmények a tanító tanának értékét akár kedvezőtlen, akár kedvező irányban befolyásolhatják, az a tan tökéletlenségét, gyöngeségét jelenti. Vallási és erkölcsi és ezekre épített társadalmi, gazdasági és politikai tannak csak úgy van beese, ha az emberi természetünk egyszerű kifejezése. És a Tolstoj gondolatai ezt a minőséget igénylik, egy-

szerűen azt jelentve, hogy a szeretet jobb a gyűlöletnél, egyszerű nyugalmas élet a vagyon halmozás és pazarlás rombolásánál, önmagunkról való munkás gondoskodás a testet, lelket torpító tétlen élőködésnél, az Isten és ember előtti egyenlő becs és igény tudata a felfelé alázkodással, a lefelé göggel és megvetéssel néző osztályérzületnél, a szellemi szabadság érzete vak előítéletek halálos bilincsénél, a tökéletességre és egyetemes szeretetre való szakadatlan törekvés a társadalmi és állami előkelőség görögtűz-fényében való sütkérezésénél s a hatalom kezelés kétélű kardjánál.

Mind e keresztényi igazságokat Tolstoj újabb iratainak hosszú sorában kiváló erővel fejezi ki. Nincs modern életünk százféle nyomorúságának egyetlen válfaja, melylyel egyenesen vagy közvetve szembe ne szállana. Igaz, politikai, nemzetgazdasági, büntetőjogi, s esztétikai nézeteivel épp azoknak a tömege nem ért egyet, kik e kérdéseket behatóbban, több összehasonlítással és történelmi nyomozással tanulmányozzák. Mindamellet ez okoskodásai is egyaránt tanulságosak, gondolat ébresztők és ösztönzők.

Az alábbi gondolatok gyökerét adják ama nagy bokornak, melyet egyéb vallási és társadalmi munkái alkotnak.¹ Ezért, remélem, különös érdekekkel fognak bírni az olvasóra.

* * *

¹ T. V. jegyzete az angol kiadáshoz:

Az olvasóval itt közölt s Tolstojnak Istenről való nézetét kifejező gondolatok naplójából, leveleiből, jegyzőkönyvéből, jegyzeteiből, befejezetlen dolgozatainak kézírataiból s más különböző ily fajta iratokból vannak összegyűjtve. Az anyag egy része már előbb megjelent, a többi azonban még nem volt közölve. Ha az olvasó teljes képet óhajt nyerni Tolstoj nézeteiről e tárgyban, ki kell egészítenie e gondolatokat azzal, mit a szerző korábban készült műveiben és más könyvecskében irt a kérdés felől.

Az olvasónak emlékezetben kell tartania, hogy az itt közölt gondolatok, nem lévén eredetileg közlésre szánva a szerző által nincsenek oly szabatosan és gondosan kifejezve, mintha a nagy közönség számára lettek volna írva; és hogy ily fajta irat fordítása különös nehézségekkel jár, simitatlan és befejezetlen formájuk miatt.

Ennélfogva, a végett, hogy az olvasó egyaránt igazat adhasson a gondolatok ezen kifejezésének és teljesen okulkasson általuk, kívánatos megkísérelnie, hogy a kifejezésbeli fogyatkozásokat az egész szelleme szerint értsse át és oly módon egészítse ki az észrevett hézagokat, a mint az a kifejezett gondolatra nézve a legelőnyösebb.

Gondolatok Istenről.

Isten előttem az, a mi után törekszem, a mi után való törekvésben áll az életem, a ki ezért rám nézve létezik; de lénye szükségképpen olyan, hogy nem tudom fölfogni, vagy megnevezni. Ha fölfognám, elérném s nem lenne miután törekednem; nem volna többé életem. Mindamellett, noha ez ellentmondásnak látszik, bár sem föl nem tudom fogni, sem meg nem tudom nevezni, mégis ismerem őt és az irányt feléje, sőt minden ismeretem között ez a legbizonyosabb.

Nem értem át őt, mégis — ugyanakkor — szüntelenül aggódom, ha nála nélkül vagyok s csak akkor nem aggódom, ha vele vagyok. A mi még különösebb, most e jelen életben nem kívánom és nem tartom szükségesnek jobban ismernem őt, mint a mennyire ismerem. Közeledhetem hozzá s ezt tenni vágyom; — ebben áll életem; de ily közeledés semmiképen sem növeli s nem is tudja növelni tudásomat.

A képzelődés minden próbálkozása az ő határozottabb ismeretére (pl. Teremtő, avagy Kegyes Lény) távolít tőle s megakadályoz a közeledésben.

A mi még különösebb, egyedül őt tudom igazán szeretni, azaz inkább mint magamat, vagy akármi egyebet. Egyedül ez a szeretet nem ismer gátot, esökkenést, (ellenkezőleg, egészen növekvés) érzékiséget, hamislelküséget, szolgáltságot, félelmet, önelégültséget. Egyedül e szeretet által szeretjük mindazt, a mi jó; úgy, hogy csupán általa és benne szeretünk és élünk.

Nos, ez az, a mint én gondolom vagy inkább érzem. Csak annyit kell hozzátennem, hogy az „ő“ névelő valamennyire rontja Istenről való ideámat: a szó „ő“ valamennyire kisebbíti őt . . .

. . . Bámulatos, miként nem láhattam előbb a kétségtelen igazságot, hogy e világ s ebben folyó életünk mögött van valaki, valami, a ki tudja miért létezik e világ és ebben mi miért kelünk létre, veszünk el és tűnünk le, mint buborékok fövő vízben.

Az bizonyos, hogy valami történik e világban és hogy történik minden élő lény által; történik általam és életem által. Különben miért lenne e nap, ez évszakok és mindenek felett miért lenne ez a három éves gyerek duzzadva életbőségtől, amaz öreg asszony ki túlélte esztét, vagy ama holdkóros?

Ez elkülönített lények, melyek az én szememben nyilván semmi értelemmel sem bírnak, de a melyek mégis oly élénken élnek, oly makacsul ragaszkodnak az élethez, s a melyekben az élet oly szilárdul be van plántálva, e tények inkább meggyőznek engem, mint bármi egyéb, hogy ők szükségesek valami, rám nézve kifürkészhetlen, böles és jó célra . . .

. . . Miért vagy oly levert? Valami tulságos nagy után

várákozol, úgy látom Istent menydörgésben és viharban, s nem csöndességben várod. A legjobb az, hogy azt mondod: „sehova sem tudok menekülni“. Isten keze ebben a legláthatóbb és foghatóbb.

Azt mondod, hogy én, úgy látszik, nem ismerem el Isten létét. Ez félreértés. Én semmi egyebet nem ismerek el kivéve Istent.

Úgy gondolom, irtam neked Istenről való meghatározásom felől, melyet most feleletül adhatok e kérdésre: *Mi az Isten? Isten ama Minden, ama végtelen Minden, melyről tudom, hogy része vagyok s ennél fogva bennem minden Isten által van megszabva, és én érzem őt mindenben.*

És ez egyáltalán nem játék szavakkal; ez az, a mi által élek . . .

. . . Mi az Isten? Mi végett az Isten?

Isten az a határtalan minden, mit én, magamban határolt formában tudok. Én véges vagyok, Isten végtelen; én egy lény vagyok, mely hatvanhárom évet élt, Isten örökkön él; én egy lény vagyok, mely értelme határai között gondolkozik, Isten gondolkozása nem ismer határt; én egy lény vagyok, mely néha szeret egy kissé, Isten mindig szeret végtelenül.

Én egy rész vagyok, ő minden. Én nem érthetem meg magam másképp, mint az ő egy részeként . . .

. . . Valamiképp, Istenhez való könyörgésem közben, világgossá lett előttem, hogy Isten igazán valóságos Lény, Szeretet, — az a Minden, a mit éppen érintek és a mit a szeretet formájában tapasztalok. És ez nem érzés, nem elvonás, de valóságos Lény; és én éreztem őt . . .

. . . Mindent, a mit tudok, azért tudom, mert van Isten, és mert ismerem őt.

Az ember csak erre alapíthatja biztosan úgy másokhoz, mint magához való, valamint időn és téren kívül eső viszonyát.

Ezt nem hogy mystikusnak tekinteném, hanem megfordítva az ellenkező nézetet tartom mystikusnak; holott ez a legérthetőbb és foghatóbb valóság . . .

. . . Szükségesnek tartom az Istenről szóló meghatározáshoz hozzáadni az Arnold Mátéjét; ezt emlékezetben tartottam, mint olyat, a mely kifejez egy, — és pedig egy fő — nyilvánulást azok közül, melyekben Isten előttünk jelentkezik. (Arnold Máté definitióját az ő szövetségi prófétáktól vezeti le és valóban, a Krisztus előtti időkre nézve kielégítően teljes.) Isten amaz örök, végtelen „nem mi“ a ki „igazságért dolgozik.“ Nevezhetjük az emberi élet törvényének, Isten akarata az emberek életének azon részéhez viszonyítva, mely az ő hatalmukban van. Azt állítom, ez a meghatározás kielégítő volt Krisztus idejéig; de Krisztus által kinyilvánult nekünk, hogy e törvény az észre való kötelező volta mellett, bir egy másik és egyszerűbb belső

okkal is, mely áthatja minden ember lényét; ez a szeretet: szeretet nem feleség, vagy gyermek, vagy haza iránt, hanem szeretet Isten iránt (Isten szeretet), szeretet szeretet iránt — szívességnak, rokonszenvnek, az élet örömének az az érzése, mely az embernek halált nem ismerő természetes, áldásos igaz életét alkotja . . .

. . . Az ember Istent nem annyira ész által, sőt nem is annyira szív által ismeri, mint inkább a tőle való teljes függés érzése útján. Ez az érzés hasonló az anyja karjai között levő csecsemőéhez. A csecsemő nem tudja, ki tartja őt, ki melengeti, ki táplálja; de tudja, hogy az a valaki van; sőt többet tud — azt a lényt ő szereti . . .

. . . Régebben az élet tüneményeit a nélkül figyeltem, hogy meggondoltam volna, honnan származtak, vagy miért figyeltem őket . . .

Később átértettem, hogy mindaz, a mit látok, az értelem világosságának az eredménye. S mindent összhangzásba hozva, annyira boldog voltam, hogy az értelmet ismerve el minden egyedüli forrásának — egészen meg voltam elégedve.

De azután láttam, hogy az értelem oly fény, mely mintegy homályos üvegen át jött hozzám. Látom a fényt, de forrását nem tudom. Mégis tudom, hogy a forrás létezik.

Ugyanez a forrás, mely forrása az engem fölvilágosító fénynek — forrás, melyet nem ismerek, a létezését azonban tudom, — ez a forrás Isten . . .

A szeretet annak a kívánását jelenti, a mit az kíván, a kit szeretünk. De emberek ellenkező dolgokat kívánnak, holott csak azt lehet szeretni, a ki ugyanazt a dolgot kívánja. Csak Isten kívánja ugyanazt a dolgot . . .

. . . Istent szeretni annyi, mint kívánni azt, a mit ő kíván. És ő egyetemes jóllétet kíván.

„Keresztény testvérek! Szeressük egymást. A ki szeret, az istenszülette és ismeri az Istent, mert (meg van írva „Isten szeretet“, de inkább azt kellene mondanunk) a „szeretet Isten“. Azonban így is: Isten szeretet, azaz mi Istent csak szeretet alakjában ismerjük és a szeretet Isten, azaz, ha szeretünk, mi nem istenői, hanem isten vagyunk . . . (?) Szerk.

. . . Igen, a szeretet Isten.

Szeresd, szeresd, azt, ki neked fájdalmat okozott, a kit becsméreltél, a kivel nem rokonszenveztél; és akkor mindaz, a mi lelkét előled elrejtette, el fog tűnni és lelke mélyén, mint tiszta vizen út, látni fogod szeretetének isteni hatalmát, s nem lesz rá szükség, nem lesz rá alkalmad, hogy megbocsáss neki; csak magadnak kell megbocsátanod, a miért nem szeretted Istent benne, a kiben ő ott volt és a miért nem láttad őt, szereteted hiánya miatt . . .

. . . Szeretet Istennek a megnyilatkozása az egyénben

(öntudatosságban), s innen van a hajlam az önmagunkból való kiválásra, szabadulásra istenes élet élése végett. És ez a hajlam fölhívja Istent, azaz a szeretetet másokban.

Ez nincs tisztán kifejezve.

Az én fő gondolatom szerint, szeretet szeretetet ébreszt másokban. Isten, ha fölkelt bennem, előidézi másokban is ugyanannak az Istennek a fölkelését . . .

. . . A keresztény törvény, Isten akarata betelésének egyik jele az egyesülés. Főcélunk kell hogy legyen minden elkülönítő akadály eltörlése, hogy csak ahhoz ragaszkodjunk, mely egyesít nemcsak keresztényekkel, de mohamedánokkal, buddhistákkal, sőt a vademberekkel is. Ez kereszténység . . . az igazság tana, megfogható minden nemzet és minden ember számára . . .

. . . Mindenek fölött lélekről-lélekre mondom nektek: a fő czél, a végtelen, boldog, mindig elérhető s a ránk bízott tehetségekre méltó czél a szeretet gyarapítása . . .

. . . Midőn egy megoldatlan kérdés gyötör valakit, akkor az ember egy egész egészséges test beteg tagjának érzi magát; az ember egy rössz fognak érzi magát egy ép testben, s az egész testet kéri, hogy segítsen ez egy tagon.

Az egész test Isten; a tag én vagyok . . .

. . . Ugy kellene tennünk, mint a Szellemmel birkózók (=duchoborzok), kik földre borulnak minden ember előtt, megdölgölv, hogy isten van bennök. Ha a testi leborulás nem gyakorlatias, lélekben mindenesetre meg kellene tennünk . . .

Tudatossága és érzéklése a bennem élő s általam eslekvő Istennek nem érezhető mindig.

Vannak tevékenységek, melyekre az embernek rá kell adnia magát teljesen, korlátozás nélkül, a nélkül, hogy azon kívül valami egyébre gondolna. Ily esetekben lehetetlen Istenre gondolnunk; az szükségtelenül osztaná meg figyelmünket.

Egyszerűen kellene élni, erőfeszítés nélkül, a hajlamnak való utána engedéssel: de mihelyt belső kétely, küzdelem, lehangoltság, félelem, rossz indulat támad, felismervén önmagunkban szellemi lényünket, felismervén Istennel való összeköttetésünket, akkor az anyagiból egyszerre a szellemi óvbe kellene lépnünk; de nem azért, hogy az élet munkájától meneküljünk, hanem ellenkezőleg, hogy erőt gyűjtsünk annak betöltéséhez; mert a nehézség feletti győzelem az a feletti urrálévésben áll. Mint a madár — az ember haladjon lábain összevont szárnyakkal, de mihelyt akadály áll útban, tárja ki szárnyait s repüljön föl . . . s könnyebbülést talál, terhe eltűnik . . .

. . . Ez történt velem: kezdettem több és több elvontsággal gondolkozni az élet problémái fölött — miben áll az élet? Mi a célja? Mi a szeretet? — s tovább és tovább kerültem, nemcsak Istennek, a teremtőnek ó-szövetségi fogalmától, hanem azon fogalmától is, mely szerint ő Atya, igazságos forrása min-

den életnek s az én létemnek is. S az ördög behálózott, kezdett elmémbe férkőzni, hogy lehetséges, sőt különösen kívánatos (a kínai Konfucséval, a buddhistákkal s a mi Istent tagadó agnostikusainkkal való egyezés végett) e fogalom egyszerű kerülése. Azt véltem, lehetséges Isten bennem létező fogalmának elismerésére szorítkoznom, ezen kívül minden egyéb Isten elismerése nélkül, annak elismerése nélkül, ki lényének egy részecskéjét plántálta belém. És -- különösképpen -- egyszerre csak érzéketlennek, levertnek s nyugtalanul kezdettem érezni magam. Okát ennek nem tudtam, de éreztem, hogy egyszerre irtózatosszerű szellemi bukáson estem keresztül, elveszítve minden szellemi örömet és erélyt.

Csak azután láttam át, hogy ez azért történt, mert elhagytam Istent. S gondolkozni kezdettem, sőt -- füresa dolog -- találgatni, vajjon van-e vagy nincsen-e Isten; és őt, mintegy újra megtaláltam. S oly boldogsággal tettem el, oly erős bizonyosságot nyertem felőle, a vele való közösség lehetősége és kötelező volta, s általa való meghallgattatásom felől és boldogságom oly nagygyá nőtt, hogy ez utóbbi napok alatt folyton tapasztalom az érzést, hogy valami nagyon jó esett velem; s nem szűnök meg kérdezni önmagamban: „Miért érzem magam oly boldognak? Igen! Isten! *Van* Isten és sem aggódnom, sem félnem nem kell, hanem csak örvendhetek“.

Attól tartok, ez az érzés eltűnik, elérzéketlenül; de jelenleg rendkívül boldogító. Ugy jó, mintha egy hajszál választott volna el a rám nézve legdrágább lény elvesztésétől, sőt mintha gondoltan volna, hogy csakugyan elvesztettem őt, s hogy nem is annyira elvesztettem, mint inkább becsést értéktelemnek találtam. Remélem, ha ez érzés eltűnik, csak extázisa tűnik el, de abból, mit újonnan nyertem, sok megmarad.

Tán ez az, mit némelyek az „élő Istennek“ neveznek; ha így van, akkor én igen rosszul cselekedtem, nem egyezvén velük, hanem ellentmondva nekik.

A fő dolog ez érzésben a teljes biztosság tudata, tudása annak, hogy *ő van*, ő jó, ő ismer engem és hogy én teljesen általa vagyok környezve, tőle jöttem, hozzá megyek, az ő egy része, az ő gyermeke vagyok. Minden, a mi rosznak látszik, csak azért látszik annak, mert magamban és nem benne bizom; s nem bizom, hogy ez életből, melyben oly könnyű az ő akaratát teljesíteni (lévén ez akarat egyszersmind az enyém is), nem juthatok sehova, csak hozzá; és benne tökéletes öröm és jólét van.

Mindaz, mit irhatnék, ki nem fejezné, a mit éreztem. Akár testi, vagy erkölcsi fájdalmat szenvedek, akár fiam haldoklik, akár az, a mit szeretek pusztúl és én segíteni nem tudok, akár szenvedések várnak rám — hirtelen eszembe jut a gondolat: „És hogyan állunk Istennel?“ s minden jóvá, örömetessé, tisztává lesz.

... Nincs egyetlen hívó sem, kit kétség percei meg ne látogatnának — kétség Isten létezésében. És e kételkedések nem ártalmasok; ellenkezőleg, Isten magasabb értelmére vezetnek.

Az az Isten, kit megismertünk, ismerőssé lett, s többé nem hiszünk benne. Csak akkor hiszünk Istenben teljesen, midőn ujjal nyilvánul előttünk. És ő egy új oldalról nyilvánul, midőn teljes lélekkel keressük őt.

Sokat gondolkoztam Isten felől, életem lényege felől és, látszólag csak azért, hogy kételkedjem ebben is, meg abban is; kérdésbe vontam az ő létének bizonyosságát. És aztán, kevéssel ezelőtt, egyszerűen éreztem a vágyát, hogy hit által Istenre s lelkem romolhatlanságára támaszkodjam; és bámulatomra oly erős, nyugodt biztosságot éreztem, mint azelőtt soha. Ugy, hogy az összes kételyek és bizonyítgatások nyilván nemcsak nem gyengítették, de rendkívüli mértékben erősítették hitemet...

... Istenhez sohasem kellene mintegy „szándékosan“ mennünk: „Nos, éppen most, hadd menjek Istenhez. Hozzá kezdek, hogy Isten szerint éljek. Eddig az ördög szerint éltem; most hadd kíséreljem meg az Isten szerint való életet; ki tudja — talán nem fog vesztetre válni...“

Kár *van* ebben és pedig nagy kár. Az Istenhez jövés valamennyire hasonlít a házassodáshoz: csak akkor kellene tennünk, mikor szívesen nem jőnénk hozzá, de vágyunk kényszerít, a mint a jó házasságba a szerelem behajt akaratumk ellenére is. És ezért nem mintha azt mondanám valakinek: „Menj szántszándékkal a kísértetbe; de annak, ki a kérdést így teszi föl: „Nos, bizonyos az, hogy, ha az ördög helyett Istenhez megyek, nem veszítek?“ — oly hangosan, a mint csak birok, így kiáltanék: „Menj az ördöghöz, menj minden áron!“

Százsor jobb, ha jól lefőz az ördög, mintha állongálsz a keresztúton, vagy Istenhez méssz őszinteség nélkül...

... Olvastam Spencer Herbert feleletét Balfourhoz; az agnosticizmus hitvallása, mai nevén atheizmus. Csakugyan én úgy vélem, hogy az agnosticizmus, noha különböző akar lenni az atheizmustól az ismeret lehetetlenségének föltevése által, mégis, valóban azonos az atheizmussal, mert közös gyökerük Isten el nem fogadása...

Igy olvasom Spencer Herbertet, ki azt mondja, hogy ő nem *kívánja* eldobni az Istenben való hitet... de kénytelen megtenni; öncsalódás levén a másik választás. „Nincs öröm“, mondja ő, „annak a tudatában, hogy parány vagyunk egy gömbön, mely maga is parány a dolgok összességében“. (Szeretném tudni tőle, mit ért „a dolgok összessége“ alatt.) Azok, kikre a változások könyörtelen rohama gyakran orvosolhatlan csapásokat mér, nem találhatnak vigaszt a gondolatban, hogy kegyére vannak bízva vak erőknél, melyek közömbösek, most egy nap, majd egy állatocská pusztulását okozzák. Egy érthető czél nél-

küli mindenség szemlélete ki nem elégít. A vágy, tudni azt, hogy mindez mit jelent, az agnostikusban épp oly erős, mint másokban s rokonszenvet ébreszt irántuk. Maga, egyáltalán semmi magyarázatot nem találva, sajnálatra méltó képtelenséget érez az általuk ajánlott magyarázat elfogadására“.

A minap valaki ugyanezt mondta nekem: „Körforgás egy neme történik, s e térben és időben végtelen rotatio központjában én föltünök, élek és eltünök. Ez bizonyos. Minden egyéb — azaz fogalma bizonyos értelmes lénynek, melyből én származtam, s kinek czélja elérésére közösségben létezem minden más létezővel — e fogalom öncsalódás“.

A mindenségnek két különböző és kölcsönösen ellentmondó elmélete van; ez így írható le:

Az agnostikus azt mondja: „Én látom magamat, — egy lényt születve szülőimtől, — úgy, a mint látok minden más engem környező élő lényt, melyek az én megfigyelésemnek s tanulmányomnak kitett föltételek alatt léteznek; és tanulmányozom magamat s más tárgyakat, élő és éleetleneket egyaránt s a föltételeket, melyek alatt léteznek. S e tanulmányok megfélelően rendezem életem. Az eredet iránti kérdéseket ugyanily módon vizsgálom, — megfigyelés és kísérlettel — s teljesebb és teljesebb ismeretükre jutok. Azt a kérdést, honnan származik az egész mindenség, miért létezik, miért létezem benne én: felelet nélkül hagyom, mert nem látom lehetségesnek oly határozott, tiszta és meggyőző feleletet adnom, mint a milyet adok a mindenségben levő dolgok föltételei iránti kérdésekre. Ezért, ama kérdésre adott feleletet, hogy létezik egy föltett eszes lény, egy Isten, a kitől származtam (közönségesen azt mondják: „a kitől a világ származik“, mi alatt a világ teremtését értik, mit a keresztény tan nem erősít) mely lény, valami előtte ismert okból, megszabta életem törvényét, — ama kérdésre adott e feleletet nem fogadom el, mert nem tartalmazza a természeti tünetmények okai és feltételei iránti kérdésekre adott feleletek tisztaságát és bizonyíthatóságát“.

Igy beszél az agnostikus és — meg nem engedve a lehetőségét valami más tudásnak, kivéve, a mely megfigyelés, és megfigyelés elemzésének az eredménye, — legalább észszerű és következtetes, ha nincs is igaz.

A keresztény azonban Istent elismerve, azt mondja: „Csak onnan tudom, hogy létezem, mert eszes lénynek érzem magam. És ilyennek érezve magam, kénytelen vagyok fölismerni, hogy az én életemnek és minden létező életének egyaránt észszerűnek kell lennie. S hogy ilyen legyen, czéljának kell lennie. Életem czéljának rajtam kívül kell lennie abban a lényben, melyért én és minden létező az élet útjának elérésére eszközként szolgál. Ez a lény létezik s nekem életemben be kell töltenem az ő törvényét, vagy akaratát. E lénynek, mely törvé-

nyének betöltését kívánja tőlem, természete iránti s oly kérdéseket mint, mikor és hogyan keletkezett bennem és más lényekben az eszes élet, térben és időben — azaz, „Mi az Isten?” „Személyes vagy személytelen?” „Teremtette-e a világot és hogyan?” „Mikor ébredett föl bennem a lélek?” „Mikor és hogyan keletkezett az másokban?” „Honnan jött és hová megy?” „A test mely részében székel?” — mind e kérdéseket felelet nélkül kell hagynom, mert tudom előre, hogy megfigyelésük és elemzésük körében soha sem jutok határozott felelethez, mert minden felelet el fog tűnni az idő és tér végtelenségébe. Innen van, hogy én nem fogadom el a tudomány által arra nézve adott feleleteket, hogy a mindenség (napok és világok) hogyan keletkeztek. „A lélek hogyan származik s az agy mely részébe van helyezve“.

Az első esetben, az agnostikus, magát állatnak ismerve el, s ennél fogva megengedve, hogy csupa külső érzékleteknek van alávetve, — nem enged meg szellemi eredetet, s azon értelmetlen létre szoritkozik, mely az ész követelményein erőszakot vesz.

A második esetben a keresztény csupán eszes lénynek ismerve magát s következőleg csak azt fogadva el, a mi az ész követelményeinek megfelel, nem ismeri el a külső tapasztalás adatainak kielégítő voltát, és amaz adatokat fantastikusoknak és téveseknek tekinti.

Mind a kettőnek egyaránt igaza van. De a lényeges különbség közöttük abban áll, hogy az első fogalom szerint a világegyetemben minden szorosán tudományos, logikus és észszerű, kivéve maga az ember életének s az egész mindenségnek a jelentése. És ezeknek nincs jelentése. S következőkép, e fogalomból rendkívül sok érdekes és mulatságos elmélkedés eredhet; de, — minden ellenkező törekvés daczára is, — semmi sem, a mi szükséges az életben való vezetésre. Holott a második felfogás szerint, az ember élte s az egész Universum határozott, észszerű értelmet nyer, mely a legegyszerűbben, egyszerűen s egyetemes hozzáférhetőséggel alkalmazható az életre, s ugyanakkor nem zárja ki a tudományos vizsgálódások lehetőségét; melyek ez esetben a maguk megfelelő helyére kerülnek . . .

. . . Manapság a tudomány — hatalommal törekedve meghódítani a világegyetemet az ember személyes vagy társas jólléte számára, a „kortól elmaradottan“ vizsgálja a világot; míg napjaink vallása régóta más viszonyt követel: m. p. a világegyetem tanulmányozását a magasabb akaratnak való alárendelés szempontjából.

És ez a tudomány, kétezer évvel járva czéljával a kor után vágyik meghatározni az erkölcsiség alapját! . . .

. . . Ama babonák egyike, melyek leginkább összezavarják metaphysikai felfogásunkat, az a babona, hogy a világ teremtett, hogy semmiből lett és hogy van Teremtő-Isten.

Valósággal, semmi okunk, sem szükségünk nincs Teremtő-Isten képzelésére. A kínaiaknak és indiaiaknak nincs oly fogalmuk, mi több, egy Teremtő, egy Gondviselés nem fér össze a keresztény Atya-Isten, Szellem-Istennel; Istennel, ki szeretet, kinnek egy részecskéje él bennem, s képezi életem; és ama részecskének nyilatkozása és elhivatása alkotja életem értelmét.

Isten a Teremtő közömbös és megenged szenvedést és rosszat. Isten a Szellem megszabadít szenvedéstől és gonosztól, és mindig tökéletes jóllét. Teremtő-Isten nem létezik.

En létezem elismerve a mindenséget a nekem adott tehetségek által; és bensőleg fölismerve Atya-Istenem. Ő az eredete szellemi lényemnek — a külső világ csak korlátom. . . .

. . . Az emberek gyakran beszélnek ama rosszról, mit Isten okoz az embereknek (pl. a mikor bánattól vannak sujtva, szerettök elvesztése miatt), és míg úgy beszélnek és gondolkoznak, azt képzeli, hogy hisznek Istenben, s imádkoznak hozzá.

Isten tesz rosszat! És, ha Isten tesz rosszat, úgy ő nem jó, nem szeretet; és, ha nem jó, akkor nem létezik.

Ez oly emberektől származik, kik annyira bizonyosak, hogy a mit ők rosszul tesznek, az nemcsak jó, de kiváló --- mint a mikor állítják, hogy igen jó minden szeretetünket gyermekeinknek adnunk. Aztán, a mikor tapasztalják a rosszat, mi csak saját hibáik, saját bűneik eredménye, kárhoztatják, nem magukat, hanem Istent. Így, lelkök mélyén, Istent rossznak ismerik, azaz megtagadják őt, s ezért nem nyernek visszahatást tőle. . . .

. . . Az embernek Istenbe kell hatolnia. Csak *Egy* egyesíthet másokkal. . . .

. . . Az élet tüneményeire alapított erkölcsi törvény mindig helyi, időhöz kötött, esetleges, és mindenk fölélt kétséges. Legyen bárminő általános ok adva, a miért így és nem másképp kell cselekednem ebben a határolatlan mindenségben, mindig még általánosabb okok létét fogom találni és érezni, mely okok meg fogják dönteni az elém állított követelményeket; s így tovább a végtelenbe.

És ezért egyetlen időbeli, nem a végtelenhez való viszonyra alapított, törvény sem lehet bizonyos. A mindenség, vagy a mindenség észéhez, Istenhez való oly viszony lehet az erkölcsiség alapja, mely viszonyból a (magaviselet) magatartás bizonyos állandó iránya származik. És ez így volt mindig és így van most is. . . .

. . . Senmi sem bizonyítja jobban Isten létét, mint az evolutionisták kísérlete az erkölcsiség elfogadására s annak a létért való küzdelemből való levezetésére.

Nyilvánvaló, hogy erkölcsiség nem jöhet küzdelemből; és mégis érzik, hogy a nélkül nem lehetünk el, elismerik hát létezését s törekszenek saját (propositioikból) tétéleikből levezetni; noha az erkölcsiségnek evolutióból való levezetése épp oly

különös (vagy még inkább az) és ésszerűtlen, mint a héber Isten által a Sinaí hegyen adott parancsokból való levezetés. Tévedések, mely a szellemi egyéniség öntudatának, mint Isten művének s egy rézszeckéjének, — mely nélkül ésszerű nézet vagy élet nem lehetséges — megtagadásában áll, e tévedések egy igazolhatlan, sőt önmagának ellenmondó mysterium megengedésére kényszeríti őket: elfogadására, az erkölcsiség alakjában, amaz Istennek, kit az életről való nézetökből kizártak.

A minap egy francia kérdezett: „Nem volna elegendő igazságra és a szépre alapítani az erkölcsiséget?” — ismét ugyanaz az Isten, kit megnevezni tartózkodnak. . . .

. . . Kisérleljük meg kifejezni azt, mit ismerünk, mi szükséges, örvendetes és bizonyos előttünk; és Isten (ugyanaz, kinek a kerülését önök szükségesnek tartják) segíteni fog. Őt szólítva elismerem fogyatékoságomat. En az ő gyöngé kis edénye próbálkozom megnyitni, — azon részemben, mely bebirja fogadni, — a célra, hogy ő megjelenhessék bennem, a menyiben én alkalmas és érdemes vagyok befogadni őt.

Mindenelőtt, szükségem van rá, hogy kifejezhessem hova tartok és hova megyek. Ez egyhangu földi életben, meglehetősen, nem érzem őt, el-lehetek a gondolat és kifejezés ez alakja nélkül; de a múltból a jelen, s a jelenből a jövő életbe való átmenet viszonyában nem fejezhetem ki nála nélkül azt, a honnan jövők, s a hova megyek, a kifejezés ez alakja állván legközelebb az eset igazi jelleméhez; Istentől és Istenhez, — az időn és téren kívül létezőtől ismét ugyanahhoz. . . .

. . . Isten akarata minden ember előtt inkább ismeretes, mint a társadalom, az állam akarata. Az ember nemcsak egyéni vagy társas állat, mint azt az értelem legalsó fokán állók gondolják; hanem az ember az isteninek testi hüvelybe foglalt rézszeckéje. Az ember Isten fia és ismeri Atyját s az ő akarátát.

Akaratának nem tudása nem a tudás lehetetlenségéből, hanem Krisztus két fő kívánságának meg nem tartásából ered: a személyes élet jelentéktelenségének el nem ismeréséből; és annak meg nem tagadásából. . . .

. . . Nem arról van szó, hogy én egyezem-e egyáltalán azazal, mit ön mond az értelem és Isten felől; de az én gondolataim nem fedik az önét. Nem mondom, hogy egyezem, mert e tárgyokról való beszédben gyakran nehéz szabatosan kifejezni gondolatunkat, s szavaink majd igen sokat, majd igen keveset mondhatnak, s ennél fogva soha sem lehet elmondani, hogy a formulázás egy bizonyos módja teljesen megfelel felfogásunknak. De látom, hogy ugyanegy irányban gondolkozunk és érzünk, s ez nekem nagy örömet okoz. E dolgok felől nem gondolkozni lehetetlen; de mindenikünk, akarata ellenére a maga módja szerint gondolkozik. Gondolatainknak a különböző hitvallások módja szerint való formulázása nemcsak hasztalan,

de veszélyes lehet. Lehetséges és szükséges az életre alkalmazható következtetések formulázása, a mint azt Mózes tette: „Ne ölj!” vagy a mint Jézus: „Ne állj ellent a gonoszoknak!” Mindamellet, ismétlem, hogy én ugyanez irányban gondolkodom, s teljesen egyezem önnel, hogy a megértés elérhető az ember tisztasága, alázatossága és szeretete arányában...

...Törekedve Isten a bennem levő isteni lényeg tisztasága, s amaz élet felé, melyért emez itt megtisztult, közvetlenül, valamiképp, biztosabban és megelőlegebben elérem úgy az általános jóllétet, mint saját magán jóllétem, sietség, kétség nélkül és örömmel.

Isten segítsen! . . .

... Atyám, segíts törvényednek teljes alázatosságban, tisztaságban és szeretetben való betöltésére, s arra, hogy találhassam benne az öröm állandó forrását. . . .

... Uram, vezess, taníts engem, jelenj meg bennem. Légy egy velem, vagy semmisíts meg. Nálad nélkül én nem akarok, nem tudok élni. Rajtad kívül nincs élet, oh Atya. . . .

... Szeretek Istenhez fordulni. Ha nem is volna Isten, az üres térhez szólás magában is jó lenne. Ily beszéd mentes a hiúság, öntetszelgés, önérdek mindazon gyöngeségeitől, melytől alig tudunk szabadok lenni, midőn emberekhez beszélünk.

Segíts hát, Atya! . . .

... Készen állani, hogy bolondnak, csalónak tartsanak; tudni, hogy mindenestre annak fognak tartani; bemocskolni kezünket, nem tartva mocskos dolgok megragadásától; és aztán nem tekintélyért élni e világban!: mondani könnyű mindent, de ha valaki megszokta tekintélyért élni s fel akar hagyni vele, semmi sincs miért élnie Istenen kívül. Ez egy „circulus vitiosus”: Ha valaki Istennek él, nem veszi számba az emberek véleményét. Ha nem vesszük számba az emberek véleményét, megtanulunk Istenért élni; egyéb semmi sincs a miért élni. . . .

... Soha egyetlen élő ember sem fogja Isten akaratát teljesen betölteni. De a mért látjuk és tudjuk a teljes betöltés lehetetlenségét, nem következik, hogy előre fogyatékos, részleges betöltésre határozzuk el magunkat — (hisz ez a legközségesebb és rettenetes bűn). Ám, ellenkezőleg, mindig és szakszerűen teljes betöltésre kellene törekednünk. „Első sorban Isten országát keressétek.”

A jó után való vágy nem Isten, hanem csak nyilvánulásainak egyike; egy oldal, melyről Istent látjuk. Isten megnyilatkozik bennem a jóért való vágy által. . . .

... Az emberbe foglalt Isten először törekszik megszabadítani magát azon lény kibővítése, megnagyítása által, a kiből foglalva van; aztán, e lény átléphetlen határoltóságát látva, törekszik szabadítani magát, kiemelkedve belőle s más lényekbe zárulva. . . .

... Az egyén élete nem tudja magába zárni az észszerű lényt, hanem a mint észszerűvé lesz, utat keres amúgy életből való kiemelkedésre.

A keresztény tan azt mutatja, hogy életünk lényege nem külön létünk, hanem Isten, benne foglalva e létünkben. És Isten az emberben ész és szeretet által ismerhető föl.

Mindenek felett, egyéni jóllét utáni vágy, önszeretet csak addig létezik az emberben, míg az okosság föl nem ébredett benne. Mihelyt az okosság fölébredett, világossá lesz az ember előtt, hogy az önmaga jólléteért való vágy, az ő külön létezése, hasztalan; mert jóllét, a külön tehetetlen lény számára valósíthatatlan. Mihelyt az észszerűség megjelenik, lehetővé válik a csupán egyféle jólléteért, az egyetemes jólléteért való vágy; mert egyetemes jóllétben nincs versengés, de egység; nincs halál, de átszállása az életnek. Isten nem maga a szeretet, azonban esztelen lényekben önszeretet által nyilatkozik; eszes lényekben egyetemes szeretet által. . . .

... Mondják, a természet gazdaságos erőivel: a legkisebb munkával a legnagyobb eredményeket éri el. Így van Istennel is. A földön Isten országának megalapítását: egységet, kölcsönös szolgálatot, ellenségeskedés lerontását nem szükséges önmagának Istennek művelnie. Ő az emberbe oltotta észszerűségét, mely szabaddá teszi a szeretetet, s mindent, mit ő kíván, az ember fog megtenni. Isten általunk végzi munkáját. Idő rá nézve nem létezik, vagy csak örökkévalóságban létezik. Észszerű szeretetet plántálva az emberbe, Isten mindent megtett. . . .

... Mi következik abból, ha az ember való énjeként nem külön lényét, hanem a benne élő Istent ismeri el? Először, egy oly ember, öntudatlanul, saját személyes jóléte után vágyva, vagy egyáltalán nem, vagy legalább nem oly buzgalommal fog attól másokat megfosztani. Másodszor elismervén énjeként Istent, ki egyetemes jóllétet kíván, az embernek ugyanazt kell kívánnia. . . .

... Imánk személyes Istenhez van intézve, nem, mivel ő személy (sőt én bizonyosan tudom, hogy nem személy, mert a személyiség határoeltság, Isten pedig határolatlan), hanem mert én vagyok személy. Ha egy darab zöld üveg van szemem előtt, mindent zöldnek látok: másképpen nem láthatom, noha tudom, hogy nem minden zöld. . . .

... Toulából hazajövet gondolkozám: „Én az ő egy része vagyok, bizonyos módon elválasztva más ily részekről. Ő a Minden — az Atya.“ S szeretet érzését éreztem iránta. Most, kivált e pillanatban, képtelen vagyok nemcsak felujtani, de csak emlékezetembe is hívni azt az érzést. És mégis oly örövendetes volt, hogy így szólottam magamban: „Nos, azt hiszem, nem fogok többé semmi új érzést tapasztalni, most pedig egy bámulatos, boldogító új érzést ismertem meg.“ Csakugyan, érzés, ez a szó. . . .

... Mondják, hogy Istent személyként kellene felfogni. Ez nagy tévedés: személyiség határolás. Az ember csak azért érzi magát személynek, mert más személyekkel áll érintkezésben. Ha egyedül lenne, nem lenne személy. E két fogalom: a külvilág (más lények) és saját személyiségünk, különösen határozzák meg egymást. Ha más lények világa nem léteznék, az ember nem birna személyisége öntudatával, sem nem alkotná más lények létezésének lehetőségét. S így az ember, a világban, nem foghatja fel magát másképp, mint személyt.

De hogyan mondhatjuk el Istenről, hogy ő személy? Itt van az antropomorphismus gyökere. Csak annyit mondhatunk Istenről, a mennyit Mohamed és Mózes mondott: hogy „ő Egy.” Ennek daczára Istent illetőleg számról képzetünk nem lehet, s így ez nem azt teszi, hogy ő számszerint egy, hanem, hogy ő egy központosított: nem fogalom, de lény, — az a mit az orthodox „az élő Isten“-nek nevez ellentétben a pantheistikus Istennel; az az a legfőbb szellemi lény, ki mindenben él. Ő *egy* oly értelemben, hogy létezik, olyan lényként, a kihez fordulni lehet; az az, hogy van viszony közöttem a határolt személyiség és a mérhetlen, de létező Isten között.

Mi Istent egyedüli lényként ismerjük, nem ismerhetjük másképp, s mégis egyedüli lényt, a mint áthat mindent, nem tudunk átérteni. Ebben találjuk Isten főképpeni megfoghatatlanságát. Ha Isten nem egy, úgy szétömlik, nem létezővé lesz, ha pedig *Egy*, akkor, akaratumk ellenére, személyként képzeljük, s többé nem a Magasabb Lény, a Minden. És mindezek mellett, hogy ismerjük Istent, hogy támaszkodjunk rá, kényszerítve vagyunk őt úgy fogni fel, mint a ki egyszerre mindent áthat és egy...

... Bizonyára a világ nem olyan, a milyennek mi ismerjük azt. Az ismerés más eszközei más világokat fognak adni. De bármiként is változzék az, a mit világnak nevezünk, hozzá való viszonyunk, — a mint azt mi felfogjuk — kétségtelenül változatlan, arra levén alapítva, a mi bennünk felfog; és a mi felfog, nemcsak bennem, de minden öntudatos életben. Ez a felfogó elem ugyanaz mindenütt, a mindenben és az egyénben. A kettő együtt: Isten maga és az ő ama határolt részecskéje alkotják az én igazi éneket.

Mi azonban ez az Isten, — az örök, végtelen, mindenható; mely halandó, határolt, gyöngé lett? Miért osztotta Isten meg magát? Azt nem tudom, de tudom, hogy ez úgy van, és *hoggy ebben áll az élet*. Minden, mit ismerünk semmi egyéb, mint Istennek hasonló megosztása. Minden, mit világnak tekintünk, csupán e megosztások észlelése, felfogása. A világról való észleletünk az, a mit mi térben és időben anyagnak nevezünk, — a mi isteniségünk határainak és Isten más megosztásainak érintkezése. Születés és halál átmenetek egyik megosztásból a másikba...

... A legszigorúbb és legkövetkezetesebb agnostikus is elismeri Istent, akár óhajtja, akár nem. Nem lehet el nem ismernie, hogy létének s az egész világ létének van valami, rá nézve hozzáférhetlen, értelme, és hogy életének törvénye van, mely törvénynek engedelmessé válik vagy ellenszegül.

Az élet magasabb, az ember előtt végéremelhetetlen, de szükségképpen létező értelmének épp ez elismerésében, s az ember élete törvényének elismerésében áll Isten és Isten akaratának elismerése.

Es Istennek ily megismerése sokkal erősebb a hitnél Istenben, mint Teremtőben, Háromságban, Megváltóban, Uralkodóban, stb.

Ez a hit átadás a homokon a kemény sziklához s ezen való házépités ...

... Az emberek két Istent ismernek: az egyik a kit óhajtanak szolgálatukba hajtani, kívánságaik betöltését könyörögve tőle; a másik Isten az, a kit nekünk kell szolgálnunk, s a kinek akaratára betöltésére kellene irányítanunk minden erőfeszítésünket ...

... Csak az imént, munkám után egyedül találva magam, kérdeztem magamban, mit kellene most tennem, és szabad lévén minden személyes vágytól (kivéve a táplálkozás és alvás testi szükségleteit,) a legélelénkebben éreztem Isten akaratát tudatának érzését, nem szükségelve és nem kívánva semmi egyebet, csupán betöltését annak, mit ő kíván.

Ezt az érzést a nyugodt magányban önmagamhoz intézett e kérdés ébresztette föl: „Ki vagyok én? Mi vagyok én?” S a felelet oly világosan jött önmagától: „Bárki és bármi vagy, valaki küldött téged, valaminek a tevésére. Nos, tedd hát!” És oly örömmel, oly jól éreztem Isten akaratával való összefolyásomat ...

... Mi vagyok én itt magamra hagyva e világ közepében? Kihez forduljak? Kitől kérjek feleletet? — Az emberektől?

Ők nem ismernek; ők kinevetnek; ők nem óhajtanak ismerni. Ők azt mondják: „Az eszelősség. Ne törődj vele. Itt a világ s annak vonzalmai — élj!”

Hanem ők nem esálnak meg engem. Én tudom, hogy ők sem hiszik, a mit mondanak. Ők is, miként én, gyötrődnek, s szenvednek a halál félelmétől, egymástól és tőled Uram, kit nem óhajtanak néven szólítani.

Sokáig, én sem szólítottalak téged, s én is azt tettem, a mit ők tesznek. Ismerem ez önesalódást, tudom miként facsarja a szívet, s mily borzasztó a kétségbeesés tüze, mely annak szívében lappang, ki nem szólít tégedet.

Bármennyire törekesznek elfojtani azt, az fel fogja égetni szíveket, a mint az enyémmel tette.

Amde én hozzád szóltam Uram, és szenvedéseim megszüntek. Kétségbeesésem oda lett.

Gyűlölöm gyöngeségemet, keresem útat, s nem esem kétségbe. Érzem közellétedet, érzem segítségedet, mikor a te útat járóm, s bocsánatodat, mikor attól eltévedek.

A te útat tiszta és egyszerű. A te jármod és terhed könnyű, én azonban sokáig a te útaidon kívül tévelyegtem, ifjuságom kárhozatában sokáig büszkén félredobtam minden terhet, megszabadítottam magam minden igától s tudatlanná tettem magam a te útaid követésére és igád s terhed egyaránt nyomasztókká lettek fölöttem, noha tudom, hogy azok jók és könnyűek.

Uram engedj meg ifjuságom tévedéseier, de segíts, hogy viseljem igád oly örömmel, a mint azt fogadom.

DR. GYÖRGY JÁNOS.

Ferencz József püspök évi jelentése a főtanácshoz.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn ezuttal Isten kegyelméből 28-dik évi püspöki jelentésemet megteendő vagyok, mindenek előtt örömömnek kívánok kifejezést adni, hogy azon hazafiui aggodalmaink, a melyek mult évi zsinati főtanácsunk alkalmával, az akkori kormányválságok miatt oly nyomasztólag nehezettek mindnyájunk szívére, elenyésztek. Gróf Tisza István ur Ó nagyméltóságának miniszterelnöksége alatt megalakult kormány elég erősnek látszik arra, hogy hazánk nehéz ügyeivel megbirkózzék s azt a fejlődés útján nemzetünk s a többi egyházakkal együtt a mi egyházunk javára és előmenetelére is tovább vezesse. Mert csak állandó kormány tud eredményesen működni. A gyakori kormányváltást úgy tekintem, mint a folytonos költözködést, mely rendszeren kárral, legalább is hátramaradással jár.

Tisztülnkből kifolyólag f. évi ápr. 29.-én tisztelegtünk Mtgs. Daniel Gábor főgondnok ur elnöktársammal egyházunk nevében a miniszterelnök urnál, ugyanekkor személyesen átadván azt a felterjesztést, a melyben E. K. Tanácsunk az 1848. évi XX. t.-cz. alapján egyházunk és iskoláink szükségleteire igényelt állami dotatióért folyamodott, szóval is megkérve a miniszterelnök urat, hogy más egyházak hasonló kérésével méltóztassék a mi egyházunk folyamodását is nagybecsü figyelmére méltatni. Ezt követőleg május 3.-án tisztelegtünk dr. Berzeviczy Albert, vallás- és közoktatásügyi miniszter urnál is. E. K. Tanácsunk e felterjesztésének egy második példányát szintén hasonló kéréssel átnyújtván. Mindkét helyen a legjobb indulattal fogadtattunk. S nincs okunk kételkedni abban, hogy a mi egyházunk folyamodását is hasonló elbánásban fogja részesíteni a kormány,

a minőben más egyházak hasonló folyamodását részesíti, ezt hozván magával az 1848. évi XX.-dik t.-cz. is.

Ezekkel kapcsolatban megemlítem, hogy dr. Berzeviczy Albert, vallás- és közoktatásügyi miniszter ur a múlt hó végén Kolozsvárt meglátogatván, midőn ez alkalomból testületileg tisztelegtünk ő Nagyméltóságánál, üdvözlő beszédemre adott válaszában egyházunkról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. A mikor pedig más tanintézetek sorában a mi Kollegiumunkat is meglátogatta, úgy az épület, mint annak berendezése és felszerelése láthatólag meglepte és ezt többször is kifejezte, újabban is elismerését nyilvánítva kiesiny egyházunknak nemzeti kulturánk iránt, már csak kolozsvári Kollegiumunkkal is nyilvánuló áldozatkészsége felett.

Ha ezek szerint teljes bizalommal lehetünk dr. Berzeviczy Albert minister urnak, az általa itt látott és tapasztaltak után is, egyházunk iránti jóakarátát illetőleg, még sem mulasztatom el hálás köszönettel emlékezni vissza elődének, dr. Wlassics Gyula, volt vallás- és közoktatásügyi minister urnak, ez állásában egyházunk és iskoláink iránt évek hosszú során át mindenkor tanusított nagybecsü figyelmére és hazafias támogatására; a kinek saját személyemet illetőleg is annyi szives-ségével találkoztam személye s érintkezésünk alkalmával mindannyiszor, hogy azzal engem örökre elkötelezett.

Ezek után áttérve szorosabb értelemben vett évi jelentésekre:

1. Belső embereinkre nézve a múlt évi Zsin. főtanács óta a következő változások történtek:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Kelemen Sándor, I. jelölt Bözöd-Körispatakra; Ürnösi József, polgárdi-i I. Hom.-Szent.-Pálra; Kovács Imre, kissolymosi I. Hom. Keményfalvára; Kökösy Mihály I. jelölt Polgárdiba; Kovács István I. jelölt Bordosra; Kovács Lajos I. jelölt Kis-Solymosra.

b) Kántortanítóknak: Fazakas Péter, okl. t. jelölt Ny.-Szt.-Márton-Csikfalvára; Gálfalvi Péter okl. t. jelölt Kaalba.

c) Kántoroknak nevezettek ki a szerződések alapján: Marosi Mátyás kadácsi közs. tanító ugyanoda; Vári Elek, h.-keményfalvi áll. isk. tanító szintén ugyanoda.

d) Tanítónőknek: Porzolt Zsuzsa, okl. tanítónő Dombóra, ki azonban ez állásáról lemondván, helyébe Kovács Róza hasonló-

képpen okleveles tanítónő neveztetett ki; Filep Gizella, okleveles kiseddévónő Ravába, a tanítónői oklevél megszerzése kötelezettséggel.

e) Ürességben vannak az árkosi lelkészi állás, miután a választás még nem volt elrendelhető; de gondoskodtam arról, hogy addig is, a míg a választás megejthető lenne, e népes egyházközségünk ne nélkülözze a rendes lelkészi szolgálatokat, Végh Benjámint papnövendéket, jelenleg már I. jelölt, lelkész-helyettesnek nevezvén ki Árkosra. Ürességben vannak továbbá az iszlói és böződi lelkészi állások. Tulajdonképpen tehát csak 2 egyházközségünk nélkülözi ez idő szerint a rendes lelkészi szolgálatokat, a mi a múlt évhez képest, a mikor 4 lelkészi állás volt ürességben, mindenestre megnyugtatóbb állapot. Csak az a baj, hogy most már 2 évig aligha lesz jelöltünk és így az esetleges más változások nélkül is, még mindig nem tudjuk összes egyházközségeinket lelkészekkel ellátni.

f) Nyugalomba lépett Egyed Ferencz h. szt.-páli lelkész fia.

g) Elháltak: Csegezy Károly, csegezi nyug. kántor és Boér Lajos, böződi I. afiai. Ez utóbbinak, mint egyházi tanácsosnak is az elvesztését annyival inkább fájjalhatjuk, mert korát tekintve, még hosszasan szolgálhatta volna az Urat s viselhetné volna a palástot, a melyet mindvégig tisztességgel s az Isten országát építve viselt.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1903-ban

A) Kereszteltetett:	a) fiú	1019
	b) leány	1027
	együtt	2046 új szülött.

Több 47-el, mint 1902-ben. Ezekből házasságon kívül született 230. A mi a szülöttek számának 11%-át teszi. — Elég szomorú.

B) Konfirmáltatott:	a) fiú	532
	b) leány	555
	együtt	1087 növendék.

Kevesebb 329-el, mint 1902-ben.

ugyan kereszteleetlenül egy-egy gyermek az év vége felé, de a következő évben azok is megkereszteltetnek. A házaspárok megáldását illetőleg sem látszik nagyobb hiány a kimutatások szerint. De a mint mondom, ezek a kimutatások, nem nyújtanak elég biztos tájékozást. Ezért ismételten felkérem lelkész fiait e helyen is, hogy a kimutatásokra fordítsanak több gondot. Mert nem lelkipásztor az, a ki a maga gyülekezetéről nem tud hü és teljesen megbízható számot adni.

3. Püspöki vizsgálatot tartottam tordai egyházközségünkben, kapcsolatban nagy költséggel kijavított és díszesen berendezett templomának ünnepélyes megnyitásával. Személyesen részt vettem haranglábi és marosszentbenedeki egyházközségeinknek hasonlóképpen részben újból épített, részben kijavított templomaiknak ünnepélyes megnyitásában is. Füzesgyarmati egyházközségünk által újonnan épített temploma megnyitása, illetőleg fölszentelési ünnepélyében, a múlt év késő őszi esvén, személyesen ugyan nem vehettem részt, de ezt kipótlándó, a f. év tavaszán ezen egyházközségünket a dévaványaival együtt meglátogattam. Az említett egyházközségekben mindeütt élénk és tevékeny egyházi életet találtam. Lehetetlen azonban e tekintetben ki nem emelnem füzesgyarmati egyházközségünket, mely alig 2 évi megalakulása alatt egy valóban szép és izlées templomot építettett magának önerején, a nélkül, hogy kéregetni indult volna. Általában úgy tetszik nekem, hogy az újabb időben tul' a Királyhágon alakult egyházközségeinkben elevenebben lüktet a vallásos élet iránti vágy s nagyobb az áldozatkészség is, mint igen sokban ősi egyházközségeink közül s egyházunkat méltatlanabbul nem érintheti vád, mint az, hogy egyházunkba csak azért lépnek át más egyházakból azoknak tagjai, mert az egyházi terhek alól kívánnak menekülni. Nem terjeszkedhetem ki arra, hogy ugy Füzesgyarmaton, mint Dévaványán ottani hiveinknek vallásunk iránti szeretetét és egyházunkhoz való ragaszkodását tanusító, általam észlelt jelenségekre itt reámutassak, de annyit mondhatok, hogy a miket láttam és tapasztaltam, azok engem valóban megleptek és örömmel töltöttek el. Csak annyit kívánok még ezekhez hozzátenni, hogy ez egyházlátogatásaimban a polgári hatóságok s más egyházak részéről is a legnagyobb szivességgel és jóindulattal találkoztam.

Ha ezekkel kapcsolatban megemlítem még azt is, hogy sz.-kereszturi gimnáziumunknak a jelen tanévet megnyitó ünnepélyén, tekintettel arra, hogy nevezett gimnáziumunknál e tanévben állított fel a régen óhajtott VI-dik osztály, szintén személyesen megjelentem, ezzel beszámoltam ez évi, úgyszólván, külső működéséről, a mely ha talán fogyatékos is volt, remélem, hogy még sem volt hiában való az Urban.

4. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak évi közgyűlése f. évi ápr. 28.-án tartatott meg Budapesten, a melyen dr. Bedő Albert meghatalmazott társammal együtt, mint rendesen, most is részt venni nem mulasztottam el; mert ezzel tartozni vélem az áldott emlékü nagy alapító emlékének is. A közgyűlésen különben valamely nagyobb jelentőségű mozzanat nem fordult elő. Az alapítvány körül gondosan és lelkiismeretesen örökdő és működő igazgatóság évi jelentése s abban foglalt indítványai egyhangulag elfogadtattak. Az alapítványi birtokok jövedelméből az osztalék egyházkerületenként ez évre is 9000 koronában állított meg. Legyen áldott ezúttal is a nagy alapító emléke!

5. A Dávid F. alapítványnak kezelésem alatt álló része, mely mult évi jelentésem szerint 5025 K. 62 fill. tett, miután ebből 2000 K. a mult évi Zsin. főt. 27 számú határozatával templomépítési alapul hódmezővásárhelyi egyházközségünknek ajándékoztattott, illetőleg mint nevezett egyházunknál levő kölcsön számára e czímen töröltetett és így kezelésem alatt csak 3025 K. 62 fill., maradt, azon idő óta 311 K. 04 fillérral gyarapodva, ma (okt. 20) 3336 K. 66 fill., a közpénztárban kezelt 37,375 K. 17 fillérral pedig 40,711 K. 83 fillért tesz.

Az „Ezredéves“ alap, mely ugyancsak mult évi jelentésem szerint 7726 K. 66 fill. tett, ma (okt. 20) 8264 K. 71 fillért tesz. A gyarapodás tehát 538 K. 05 fill., a mivel báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok ur évi 100 K., (eddiggi adománya már 1100 K.) Derzsi Károly tordai tanár afia 50 K., és Ozsváth Gábor esp. afiának 8 K. adományán kívül a tőkésített kamatokkal gyarapodott.

6. A britt és külföldi Unitárius Társulattal fennálló testvéri viszonyunkról ezúttal is örömmel és hálással kell megemlékeznem. Különböző czimeken, különböző adományokat vettem a Társulattól ez évben is, a melyeket rendeltetésök szerint hasz-

náltam fel. A mint ezt már mult-évi jelentésemben kilátásba helyeztem volt, ugyanesak a mult év őszén sikerült egy pap-növendékünket, dr. György Jánost Oxfordba, a Manchester Collegeba kiküldeni s ezzel ezen 4 év óta megszakadt kapocs is ismét összefort. Nem különben a Channing House-School londoni leánynevelő intézettel Sharpe Emilia kisasszony által létrehozott összeköttetés is fennáll. Sőt jelenleg 2 magyar unitárius leányunk van az intézetben: Kilyéni Erzsébet, áll. polg. iskolai tanítónő és Zsakó Lenke, Zsakó István egyházi tanácsos afia leánya. Kilyéni Erzsébet, még a mult év őszén kiment, közelebből haza is jó, Zsakó Lenke azonban, a jelen tanévre legalább minden esetre ott marad. Különben már van jelentkező is, a ki a jövő tanévben felváltja. És így angol hitrokonnainkkal ez az összeköttetésünk sem szünik meg, melyet hogy ők is mennyire kívánnak ápolni, mutatja az is, hogy ez évben is több angol barátunkhoz és hitsorsosunkhoz volt szerencsénk. Junius havában Street Kristóf Jakab sheffieldi lelkész tisztelt meg látogatásával nejevel együtt. Street ur, ki egy hetet töltött körünkben, mi közben Tordára is elment, 25 évvel ezelőtt együtt volt dr. Boros György afiával Londonban a Manchester Collegeban s megigérte, hogy 25 év múlva meglátogatta őt hazánkban. Ez ígérletét kívánta most beváltani. De magával hozta a Társulatnak, gyülekezetének s egy lengyel származásu hallgatójának, a ki 1848-ban szabadságharcunkban részt vett, az üdvözlését is. A mult hónapban pedig Minns kisasszony, a ki 1900-ban a Tagart kisasszony társaságában is itt volt, megkedvelve hazánkat, ismét eljött többed magával annak szépségeiben gyönyörködni s a mint mondá, nagy öröme volt, hogy még egyszer meglátogathatott s együtt imádkozhatott velünk templomunkban. Mindezek talán ki is maradhattak volna évi jelentésemből, de én nemesak egyházi, hanem nemzeti szempontból is nem esekély fontosságot tulajdonítok ezen magokban véve jelentéktelennek látszó mozzanatoknak.

Az amerikai Unitárius Társulattal való összeköttetésünknek ha nincsenek is ily számos számai s inkább csak a kölesönös levelezésben nyilvánul, így is elég melegnek és szilárdnak mondhatom azt is minden tekintetben.

De nem lenne teljes a külfölddel való érintkezésünkről szóló jelentésem, ha elhallgatnám, hogy Józán Miklós, buda-

pesti esperes-lelkész afia, a mint ezt mult évi jelentésemben jeleztem volt, csakugyan részt vett az unitáriusok és más szabadelvű vallásos gondolkozók nemzetközi Tanácsának a mult évben szeptember 1. és következő napjain Amsterdamban tartott évi gyűlésében s azon egy felolvasást is tartott: „Vallásos mozgalmak Magyarországon“ czimmal. Ne méltóztassanak ezen nemzetközi Tanácsnak a gyűlését összetéveszteni a Szabad gondolkozóknak a f. évben Rómában tartott gyűlésével. Ehez nekünk semmi közünk. Irányuk nem a mi irányunk. De az említett nemzetközi Tanács minden tekintetben méltó a mi figyelmünkre és rokonszenvünkre. Európa és Amerika legismertebb nevű hittudósai, vallásos lelkű gondolkozói adnak abban 2 évenként egymásnak találkozózt, hogy a tiszta vallást a teljes szabadsággal egyesítve, a testvériséget és együttműködést egymás között növeljék. E czélból felolvasásokat tartanak. Első gyűlésüket Londonban tartották meg 1901-ben. Az itt tartott felolvasások javarészt lefordítva, mi is kiadtuk volt magyar nyelven. Munkába vettük, hogy az amsterdami gyűlésen tartott felolvasásokat is kiadjuk. Előre is kérem egyházunk tagjainak ez iránti támogatásukat. Mert ismételve mondom, hogy ez a nemzetközi Tanács teljes mértékben megérdemli a mi rokonszenvünket. Angol és amerikai testvéreink kiváló helyet foglalnak el abban s ezzel alkalmuk nyílik arra, hogy az unitárizmusnak szélesebb medret vágjanak, azt ismertebbé tegyék. A jövő évben Genfben fogja megtartani gyűlését ez a nemzetközi Tanács. Ha Isten megsegít, rajta leszek, hogy abban is képviselve legyünk.

7. Mielőtt már bezárnám évi jelentésemet, még csak a kegyelet adóját kívánom leróni azok iránt, a kik szintén hivatalosok lettek volna ide, de már a mennyei polgárságra választattak el.

Egyházi tanácsosaink közül mult évi zsin. főtanácsunk óta elhunytak: Kovács Bálint sepsi-szt.-györgyi nyug. polgármester, Szigethy Cs. Miklós nyug. honvéd ezredes, szabadságharcunk egyik történelmi nevű hőse, Gál János, Barabás Sándor, Csiki Albert birtokosok, Bedő Dániel nyug. muzeumi könyvtárőr, a ki kevéssel halála előtt kolozsvári kollegiumunk konviktusa számára 4000 kor. alapítványt tett és Boér Lajos bözödi l. afia. Főtanácsunk egyházköri képviselői közül is elhaltak: Szász Ferencz és Álgya János afiai. Legyen áldott emlékek!

Bár nem tartozott egyházunk tagjai közé, de az iránt min-

dig nagy érdekekkel és rokonszenvvel viseltetett, nem mulaszt-
hatom el hazánk legnagyobb regényírójának f. évi május 5-én
elhalt Jókai Mórnak a sirjára is letenni kegyeletes megemléke-
zésünk koszoruját is azon koszoru mellé, a melyet kolozsvári
kollegiumunk tanári kara és ifjúsága „Az egy az Isten írójá-
nak“ felirattal koporsójára elküldött volt. Az ő szellemének
fénye egy félszázadnál tovább ragyogta be hazánk és nemze-
tünk egét, szétszórva sugarait a külföldön is s nem is fog és
ne is aludjék ki soha.

Tisztelettel kérem a mlgs. és főt. Egyházi Főtanácsot,
méltóztassék évi jelentésemet tudomásul venni és elfogadni.

Kolozsvárt, 1904. október 20.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

Egyháztörténelmi adatok.

CLVI.

Péchy Simon levele 1614-ből.

Péchy S. e levelében az udvarhelyszékieknek ajánlja királybiróul Kornis Ferenczet. Figyelmezteti volt királybirójuk Kornis Farkas érdemeire s kéri, hogy fiát Kornis Ferenczet válasszák meg, a mi meg is történt.

Generosi, Egregij Nobiles Agiles ac Strenui Domini Amici et Fratres mihi semper observandissimi, Servitiarum mearum debitum paratissimamque commendo.

Jó egészséget és nagy jó szerencsiás állapotokkal látogassa meg az Ur Isten kegyelmeiket.

Elhittem azt, hogy az en irasom nélkül is kegyelmeitek az elmúlt üdökhöz veött sokert az igaz haladatosságnak tisztit szeöme előtt viseli, kik közéött a ktek székiben szött az egész Zekeliseghben a Kornis nemzetségnek beöchiülettes voltaht és állapotthiat el nem feleitette, kiváltképpen a szegheny üdvözült jó emlekezetü Kornis Farkas uramnak mind jó s mind gonoz szerencsiásiban kegyelmeitek között sok hasznas szolgáltatthiat es szeretettel való forgolodasatt el nem feleitette. Es ha szinten en kegyelmeiket kicsin állapotom szerent, sem az mi kegyelmes Urunk Ó Nagysága beöchiülettes levele által erre nem intene is, magatul is kegyelmeitek ezt kedvesen es haladóképpen megessielekedne.

A kegyelmeitek szép szabadságnak és annak minden részének a mi kegyelmes Urunk Ó Nagysága leghővebb oltalma és örizöte, valamiben penigh az en kicsin vigiazasom es szolgálatom kegyelmeiteknek kivantatik, a leghkisebbiknek is, azt minden üdöben es szízzel meghmutatni igiekezem. Tudom, kegyelmeiteknek ez elmúlt giülésben való kivansagha szerent az kyalibiroságnak tisztiben szabad választása vagion, es annak elvalasztását immar nem is halasztia kegyelmeitek ; ha mi tekinteti vagion merht (kit hittek hogi lezen is) a mind a mi kegyelmes Urunk szép Attyai intesere, azonképpen az en kicsiny szolgálatomra es kegyelmeiteknel való teörekoödesemre ; szeretettel kerem kegyelmeiket Kornis Ferencz Uram, Sogorum a Kyalibirosagra való választásban kegyelmeitek előtt feledekenysegben ne iusson ; Sött ha kegyelmeitek mind az öö kegyelme

beöcsiületes nemzetet szeme előtt viseli es az ő Nagysaga inteset s az en teőrekedesemet megh nem vethi, cő kegyelme utan minden allapottiaban bizoniosabb es io akarattal való kedvesseget cő Nagysagatul es oltalmat varhat. En is penigh ha miben keresemre kegyelmeteknek tekinteti leszen szeretettel es io szivvel megh igiekezem szolgálni kegyelmeteknek. Taresia megh Isten io egesseghben sokaigh kegyelmeteket.

Datum Cibiny die 3. Januarý 1614.

G. E. N. D. Vestrarum

Servitor paratissimus Amicus
et Frater

Simon Péchy m. p.

Külczim: Generosis, Egregijs Nobilibus et Strenuis Capitaneo, fudicibus, vice fudicibusque Regýs, Nec non Potioribus Primipilis, peditibus pixidarýs; toti que Universitati Libertinorum Siculorum Sedis Siculicalis Udvarhely etc. Dominis Amicis et Fratribus mihi observandissimis. (Er. Udvarhelymegye levéltárában.)

CLVII.

Péchy S. levele 1630-ból.

E levélben a fogságból kiszabadult Péchy S. felsorolja, hogy miket vihett el Kornis Ferencz Radnóthról és Szent-Erzsébetről, mig ő fogságban volt.

Memoriale az Szegeny Kornis Ferencz Uram az mely javaimat el keölteötte vitette hazamtól S-Erzsébetről es Radnotrol. Keözel harmadfel zaz őregh hordo meszet.

Hetveneöt ezer teglat, keszt, egettetett.

Négy spaniol szép kantzakat, kiket tizesztendei szaporodással keresek.

Tizetist io szekeres lovakat, kik többet ertek volna 600 forintnal. Huszon nyolecz ezer sendelt.

Zekely Mihály szolgamtal in paratis veött fel fl. 40.

Egy hintot, mely most is jelen vagion a felesegenel.

Radnotról, az miket fel hozott javaimban az magyarui iratott registrum pariajat beattam.

Ezek felett ab anno 1621 die junij ad annum 1624 die 16

Decembris, az az negyed fel esztendeigh való jeövedelmeről Z.

Ersebeti joszagamnak igaz számadast kivanak, mindenfele hasonról majorsagirol és marhaim szaporodasarol:

D. 1630. die 24. Junij.

(Er. Udvarhelymegye levéltárában.)

Közli: DR. VASS MIKLÓS.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

Hon. Honszeretet.

Védjed hazádat, mert ez mindent magába foglal, a mi szivednek érdekes és kedves. *Helvetius.*

Mind azt mondják: Magyarország meg van már halva. Keserves ezt a testet feldörzsölni. De nem egyhamar fogok vele felhagyni! gr. *Széchenyi István.*

Szép csillag a honszeretet, gyönyörűségesen ragyog. *Petőfi.*

A hon nevét, a drága szent hazát

Szivednek legtisztább helyére zárd! *Petőfi.*

Ne csufoljátok a szegényt, ha hazáért halni harcza megyen, ti fényes drága főurak; inkább maradjatok honn, és vigadjatok, ha szegyenlitek vele menni! *Jókai.*

A honérmelnü férfiak, kik nemzetjök üdvös nézeteit méltányolni tudják, ha a közérdekért elesnek, halálukat már csak avval is jutalmazva látják, hogy ez a nemzet tudtával történik. *Mendelsóhn.*

Ezer életet adnék egy dicső halálért, ha vele hazámnak használnék. *Kisfaludi Károly.*

A haza veszélye az a tűz, mely az embert megpróbálja, mint az aranyat. A ki ezt ki nem állja, csak silány réz volt, ha ragyogni tudott is. *Kisfaludi S.*

A honvágy — e fojtó keserv — a szívet nem hagyja el soha, melyet sem a bölcsek gyógyirjai, sem idő nem orvosolhatnak. Nem ismeri azt a boldog, ki otthon nyugton él; nem tudja, mint sóhajt a bujdosó, ha visszagondol honára, s ha felkiált csak egy hantot, csak egymaroknyi port onnan nekem! koldus legyek ott, vagy elítélt! inkább a börtönt, a sírt csakhogy ott hazám határán! Oh, e keserv páratlan! *Jókai.*

Szülőföldem szép határa!
 Meglátlak e valahára?
 A hol állok, a hol megyek,
 Mindenkor csak feléd nézek. *Kisfaludi Károly.*

H Ő s. H ő s i s é g.

A hős háromnak a műve: a természetnek, a szerencsének és önmagának. *Rousseau.*

Sem a jó nevelés nem teszi a nagy jellemeket, sem a rossz nevelés azt el nem ronthatja: a hősök minden neme kiképződve jön ki a természet kezéből, és felülmulthatatlan tulajdonokkal. *Foutenelle.*

Szükség, hogy a tudomány az erőhöz járuljon, a hős szive mivélésére. *Richer.*

Hősnél nem elég csak a vitézi dicsőség; hozzá kell járulni az őszinteség jó hírnevének is. A derék hőst a minden erények összes csoportja alkotja. *Lambert ögrófné.*

H ü s é g. H ü t l e n s é g.

Ki a hűség ösvényéről letévedt,
 Annak kinzó tévelygés lett az élet. *Tompa.*

A hűség kísértet, melyről minden ember fecseg, de még nem látta senki. *Katona József.*

A női hűség hasonlít a csodához; csakhogy sokan, kik a csodának hisznek, ebben kételkednek. *Saphir.*

A fogadalom megváltoztatásához hasonló borzalmat semmi sem idéz elő; s minden hűtlen szív az erkölcsiség szörnye. *Molière.*

A férfi tud állandó lenni, ha méltó társat lét; s ha nem volna hűtlen nők a világon, bizonyosan hűtlen férfi nem lehetne. E téren a nők tökéletes kezdeményezéssel bírnak. *Dózsa Dániel.*

Az asszonyszív a hűséget
 Csak szükségből ismeri;
 Csak a rút hü, kinek szivét
 Már az ördög sem kéri,
 Legédesebb dicsósége
 Imádatni többektől;
 Csupán egynek hive lenni
 Ne várd soha szépektől. *Kisfaludi Sándor.*

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Homiletika vagy egyházi ékesszólástan. Irta *Kovács Albert*, a gyakorlati theologia és egyházjogtan volt tanára, a budapesti ev. ref. theologiai akadémián. Nagy 8-rét 230 l. Kiadta Szóts Farkas budapesti theol. tanár. Budapest Hornyánszky V. könyvnyomdája. Ára 4 kor. — Irodalmi emlékkő. Az irodalomnak is megvannak a maga emlékkövei: az alkotások, melyek nem mindennapi értékűek, melyek arra valóak, hogy hosszú időn át szövegkönyv legyenek és a mikor talán más váltaná is fel, akkor is azokhoz az okulni vágyók tanulni járjanak. Kovács Albert már életében *Egyházjogtanában* állított egy ily emlékkövet. Megkésztette a másikat is és most tanítványa és kártársa nyilvánosságra hozza. A mű eredeti, tiszta és logikus munka. Bevezetés után, hol a gyakorlati theológiáról, a papról és a homiletikáról szól, tárgyát három részre osztja és beszél: az első részben a predicatio elvéről, a másodikban a tárgyáról, a harmadikban az alakjáról. Beszél és tanít oly helyes érzéssel, milyent csak az ékesszólás teljes átérzése és átértése nyújthat. A mily egyszerű és világos a főrészekre osztása, épp oly világosan és szónokai hajlamnak megfelelően dolgozza be a főrészek alá a részleteket, közben sok finom megjegyzéssel és okos intelmekkel. E munkában a keresztény szónoklat fejlődése is — a mit szintén felölel — tárgyias felfogásban jelenik meg: a keresztény egyházi szónoklatnak az ó-kori, a görög és római szónoklat volt a mestere. Magát az egyházi ékesszólást is úgy határozza meg, hogy az „az általános ékesszólástannak különös alkalmazása az egyház szükségéhez“. A könyvet, ha akadna is benne olyan tétel, melyet talán másképp gondolna, minden protestans lelkész használhatja és hibáznék, ha nem használná, mert „a homiletika tanulmányozása ha nem is teszi ékesszólóvá az embert,“ de „megmutatja az utat, a melyen haladva, azzá lehet a maga erején.“

Péterfi D.

Józan Miklós budapesti lelkész Dávid F. egyleti felolvasásokat adott ki: Ürmösi Miklóstól üdvözlő beszéd; dr. Masznyiktól a názáreti beszéd;

dr. Borostól a reformator; Józantól gondolatok a börtönben (költ.); Kozma Andortól Krisztus mindenütt (költ.); Perczelné Kozma Flórától eszmék az egyházi életben; Józantól Emerson mint író és szabadgondolkodó; Ujváritól Jézusi eszme. — Csakugyan Józantól megjelent fordításban Carpenter Estlin J. „Jézus az evangéliumban és a történelemben“ cz. értekezése, az „Unitárius kis könyvtár“ kiadványaihoz hasonló füzet.

Budapesti rabbiképző intézeti tanár Bloch Mózes az intézet 1903/4. tanévi értesítőjében tanulmányt közöl „a gyámságról a mózesi-talmudi jog szerint.“

Renaissance a dalköltészetben. E czimen dr. Barabás Ábel, kollegiumunk fiatal tanára egy zene-aestetikai munkát írt, melyet örömmel kell üdvözölnünk, mivel kevés e fajta mű áll a zenekedvelő közönség rendelkezésére. Szerző érdekesen és kellő tájékozottsággal ismerteti a zeneművészet lényegét. Ismeri a nagy zene-szerzőket, mint Liszt, Wagner stb. Nagy előszeretettel foglalkozik a magyar dalköltőkkel, bölcsészeti alapon fejtegeti a dalköltészet sajátosságait, a mi valóban érdekes olvasmánynyá teszi e munkát. Ezután kritikailag foglalkozik Makray Lászlóval, a kiváló zeneköltővel, kinek műveit most adja ki cyklusonként a Rózsavölgyi-czég. 25 dal már meg is jelent gróf Apponyi Albertnek ajánlva. Azt sajnáljuk, hogy szerzőt Makray iránti lelkesedése amyira elragadja, hogy a többi, jelenleg sok kiváló zeneszerzőt valójában leszólja, a mi mégis egy kis elfogultságra mutat. Hogy többet ne említsünk, Rákos Jenő, Lányi Ernőt tartja annak a zeneköltőnek, „a ki műveiben a magyar dalt a nyugati civilisatio zománczával vonja be.“ Merész dolog hát egy esomó elismert zeneköltőnek Makrayt határozottan fölébe helyezni. E megjegyzéssel Makray kiválóságát nem akarjuk bántani, sem szerzővel vitába bocsátkozni, mert művét lézagnótlónak ismerjük el. (. . . n)

II Rákóczi Ferencz politikájának vezéreszméi. 8 l. Irta Szentmártoni Kálmán. A nagy themáról az ifju történelemtanár elég világos gondolatokat ad. Meglátszik, hogy a mit írt, gondos tanulmányozás alapján írta.

A „Theologiai Szaklap“ szerkesztősége Pozsonyból tudatja, hogy a Szaklap ezután a polgári év szerint fog negyedévenként megjelenni. Előfizetési ár 6 kor.; theologus ifjaknak 4 korona, mi Raffay Sándor theol. akad. tanár czimére küldendő, Pozsonyba.

Dr. Szabó Mihály kisküküllővármegyei kir. tanfelügyelőnek „Tanítók (tanítónők, óvónők) jogai és kötelességei“ cz. szabályokat és rendeleteket tartalmazó munkája negyedik bővített és teljesen átdolgozott kiadásban jelent meg Dicsőszentmártonban. Ára 5 kor.

KÜLÖNFÉLÉK.

Berzeviczy Albert vallás- és közokt.-ügyi minister sept. hóban meglátogatta Kolozsvár városának mívelődés intézményeit. A minister négy napot töltött városunkban és úgy a tisztelgésnél, mint más ünnepekéknél tett nyilatkozatai méltók voltak az ország vallás- és közoktatásügyi avatott ministeréhez. Ferencz József püspök az unitárius egyház és a kollegium népes küldöttségét vezetve, örömmel üdvözölte a ministert „ebben a városban, mely ha el is vesztette a kiücskes melléknevet, tanintézetei által szellemi értelemben most is kiérdemli azt. Hálásan ismerik el az unitáriusok, hogy a kormány ezelőtt is támogatásban részesítette egyházukat és ismerve a minister lángoló lelkesedését és tevékenységét, hiszik, hogy jövőben sem fog megszűnni ez a jóindulatu támogatás, sőt az 1848. XX. t.-cz. értelmében még növekedni fog“

A minister őszinte örömét fejezte ki, „hogy az unitárius egyház működésének erre a klasszikus talajára eljöhett és örül, hogy nagyhirű kollégiumukat megismerheti. Bizton hiszi, hogy ezentul is megtalálja a módot arra, hogy az unitárius egyházat, melyről tudja, hogy a leglángolóbb hazaszeretet hatja át, mindig méltányos támogatásban részesítheti“.

Kozma Ferencz Kolozsvármegye kir. tanfelügyelőjét az országos tanító-egyesület kolozsvári „Hunyadi házának“ (= főiskolai tanulók számára lakásra és ellátásra berendezett intézet) felügyelőjévé választották. A ki több évig a székelykeresztúri áll. tanító-nevelő intézetnek volt az igazgatója s Kolozsvármegyének mintegy tizenhatszáz éven át kitűnő tanfelügyelője, azzal a szellemmel, mely őt lelkesíti, azzal az értelmiséggel és azzal a tudományal, melylyel rendelkezik, kétségtelenül nyeresége lesz az új állásnak is. Kolozsmegyében tanfelügyelő-sége alatt sok új népiskola állíttatott s azt betöltötte azzal, mi a nevelésben, oktatásban vezérelve volt: hazafias érzéssel, világos ismerettel és intenzív hatással. Ezeknek gyakorlata az új intézet számára fog most

érvényesülni és mint az unitar. kollegiumnak is egyik felügyelő gondnoka fog továbbra is annak nevelés-oktatás ügyében részt venni. A tanfelügyelőségben utóda Dr. Csernátoni Gyula, besztercezenaszódmegyei tanfelügyelő lett.

A szabadgondolkozók gyűlése Rómában. A „szabadgondolkozók“ idei gyűlésük helyéül a klerikalizmusnak mai is központját, Róma városát választották. Berthelot elnök Franciaországból nem lehetvén jelen, levelet küldött a gyűléshez, s tulajdonképpen a gyűlésnek ez volt a megnyitója. Figyelemreméltó dolgokról beszélt e levelében a jeles francia, a többek közt ezeket mondva: . . . „Magában Rómában a klerikális elnyomás nem szűnt meg működni, csak azon a napon, mikor Olaszország a klerikalizmus világi fővárosát elfoglalta. Igazságos, méltó és az emberi nemre üdvös vállalat, a mi minket itt egyesít, hogy jelezze a modern szellem evolúcióját és az új társadalom diadalát, mely társadalom tekintélyét a vélemények teljes szabadságából és a tudomány megegyezhetetlen megállapításaiból meríti. Ime a zászló, a melyet a Vatikannal, az isteni kijelentés és a pápai csalhatatlanság székhelyével szemben magasra emelünk. Mindazonáltal tartzuk meg mindig a jóakarató nyugodtságot, a mely minket az igazságosság és igazság szeretetében egyesít. A tudomány hangja nem az erőszakosok és nem a teljesen doctinaire-ek hangja. Bármik voltak legyen a theocrátiának bűnei, nem lehet meg nem ismerni a jótéteményeket, a melyeket a keresztény műveltség hajdan a világra árasztott. . . . A mi elveinkkel ellenkeznek, hogy elnyomjuk régi elnyomóinkat, hogyha ők csak arra szoritkoznak, hogy hivcek legyenek régi nézeteikhez a nélkül, hogy másokra erőszakolják. A mit mi szilárdan akarunk, a mihez jogunk van, s a mit tenni kötelességünk, hogy az államok kormányzását, s főleg a lelkiismeret, a népnevelés és a társadalmi munkák kormányzatát megszabadítsuk a klerikális, a hátraméno szellemtől. Bizonyára mi nem lépünk fel azzal az igénnyel, mint a Sinai hegyről leszállott próféta, hogy kiirtsuk ellenségeinket és új tiz parancsolatot adjunk. A tudomány, a melyet mi hirdetünk, új szellemből indul ki, a türelem szelleméből, mely ismétlem, a gondolat szabadságára és a természet törvényeinek pontos ismeretére van alapítva. . . . “ Ezeket mondotta levelében Berthelot. De követte-e e tanácsokat a congressus? A tudósítások szerint mindenféle kérdést tárgyaltak, a proletariattal is solidaritást vállaltak, de megoldani egy kérdést sem oldottak meg. Bár követnék Berthelot-t, mert így valóban az emberiség előhaladásán munkálnának. De sajnos, mint e gyű-

lés is bizonyosságot tett arról, a szabadgondolkozók, a libre penseurök egy része, s talán a nagyobb része nemcsak hogy a klerikalizmus ellen harcol, hanem minden vallást elvet, atheistikus. Haecckelt, a gyűlésen jelen volt atheista német tudóst különösen ünnepezték. A szabadgondolkozók a klerikalizmust akarják elsöpörni, de ily áramlattal csakis annak a malmára hajtják a vizet. A francia forradalom isten-dethronizálása és az ezt követő visszahatás elég szomorú és tanulságos példa. Sajátságos jelenség, hogy míg egyfelől az atheismus járványa dúl a libre penseurök között, másfelől olyanok is akadnak köztük, kik a „libre pensée“ hangzatos cím alatt a sorok közt a klerikalizmus czéljaira dolgoznak. A szabad, független gondolkozás emberi jog, isteni adomány, de így használva semmivel se több, mint a humanismus terjesztésére alakult társulatoknál az ön-humanitás.

A Protestantenverein gyűlése Berlinben. Németországon az utóbbi években a vallási liberalismus némi hanyatlást mutatott. Míg Angliában és Amerikában a szabadelvű gondolkozás évről-évre előhaladt és nagyobb tért foglalt, Franciaországban és Hollandiában erejéből semmit nem vesztett, Németországban apályon állt. Az engedmény azonban, melyet a birodalmi gyűlés a jezsuitáknak tett, a szabadelvűeknek is erős intőjel volt. Nagy buzgalommal készítettek elé a Protestantenverein ez évi gyűlését, melyet Berlinben tartanak s mire e sorok napvilágot látnak, már meg is tartottak. A lapokban közleményeket adnak Rothe Richardról, Schenkelnről, Schwartz Károlyról, a szabadelvűség e kiváló képviselőről és ismertetést a velük rokongondokozásu unitáriusokról. Idézik Rothe szavait, hogy: „A Protestantenverein oly férfiaknak az egyesülete, kik a mellett, hogy a modern világhoz tartoznak, nem kevésbé őszinte és lelkes keresztények és hisznek a kereszténység jövőjében és pedig szép jövőjében“. . . . Legközelebbi feladatuknak tekintik: küzdeni az ultramontanizmus ellen s küzdeni az atheismus ellen és a krisztusi szellemet éltetni a gyülekezetekben. Mi a németországi szabadelvű mozgalmakat csak érdeklődéssel kísérhetjük.

Vallástörténelmi congressus. A párisi világkiállítás alkalmával tartották Reville Albert fáradozására a vallástörténelem művelői az első nemzetközi congressust. Most Baselben aug. 30-án a II-ra jöttek össze. Von Orelli baseli tanár nyitotta meg a gyűlést, hangsúlyozva annak teljesen tudományos jellegét. Az első nap délelőttje üdvözlő beszédeknek volt szentelve. Délután és a következő két napi üléseken felolvastak: Dietrich tanár Heidelbergből: a természeti val-

lásról; Deussen Kielből: a hindu és a keresztény vallás közti rokonságokról; Reville Jean Párisból: a vallások történelme és az egyháztörténelemről; dr. Weber Menzikenből: egy thibeti kolostorban tett látogatásáról; dr. Schroeder Wienből: egy fensőbb lény hitéről az árjaknál; Guimet muzeum-igazgató Párisból: Lao-tse és a brahmanizmusról; Rastamji parsi főpap Bombayből: a Zendavesta Ahura-Mazdájáról; Kaikiotu Watanabe tanár Tokióból: a japáni vallásokról; dr. Nieuwenhuis Leydenből: a Borneo szigetén lakó dajakok vallási szertartásairól; Maler Budapestről: a keltezések fontossága vallási és történelmi szempontból; dr. Jeremias Leibzigről: monotheista áramlatok (Jahou, Ilou, Mardouk) a babyloni vallásban. A felolvasások közül különösen tetszéssel találkozott a Reville Jeané, ki azt mutatta meg, hogy mennyire szüksége van a vallások történelmére a keresztény theológiának. A régi vallásoknak részük van az újaknak megalkulásában. Már az ó-szövetségi vallást sem lehet érteni azoknak a vallásoknak ismerete nélkül, melyek arra befolyást nyertek. Az újszövetségi iratok sem érthetők az izraelita vallás és ama bölcelem ismerete nélkül, mely akkor Alexandriában a görög bölcelem és az izraelita vallás eszméinek összeköttetése következtében jött létre. A keresztény hitnézetek, az egyházi hierarchia előállása, a keresztény istentisztelet alakulása is csak a pogány vallások befolyása mellett foghatók fel. A renaissanceban és a reformatióban is a régi világ befolyásai mutatkoznak. A vallások történelmének ismeretével jobban lehet érteni a keresztény vallást és egyházat. Így beszélt Reville. A congressus a tanulmánytárgyat tekintve, e beosztást követi: 1. Az úgynevezett természeti népek vallása, beleértve a peruiakat és mexikóiakat is. 2. A kínaiak és japániak. 3. Egyiptomiak. 4. A semiták. 5. India és Irán vallásai. 6. Görögök és rómaiak. 7. Germanok, kelták, szlávok, magyarok. 8. A keresztény vallás. A vallástörténelem művelői minden negyedik évben jönnek össze. Most a baseliek szives vendégszeretetét élvezték, kedves emlékeket víve magukkal, mert úgy a kormány, mint a város részéről a legnagyobb előzékenységgel találkoztak.

Loyson Hyacinthe levele. A franciaországi vallási viszonyokról Loyson Hyacinthe a „Figaro“ politikai lapban érdekes nyilatkozatot tett, melyet itt közlünk: „Bajos dolog tiszta és határozott véleményt alkotnom a franciaországi vallási helyzetről. Az igazi gyógyszer az lenne: *lerombolni* teljesen a római kath. egyházat, vagy pedig gyökeresen *átalakítani*. Ezt tisztán látom attól az időtől fogva, mikor

Rómával szakítottam, 1869. sept. 30-ika óta. De most tényleg sem a lerombolás, sem az átalakítás nem lehetséges! Tehát *modus vivendi*-t kell keresni. A concordatum száz év alatt annyi jót hozott, mint rosszat. A különválásról gondoskodik, de az mégis a legnagyobb nehézségekkel járna, mert a római egyház tulajdonképpen nem egyház, hanem állam az államban. Az összeütközések alapjukban ugyanazok lesznek és a harez hevesebb, mint valaha. A cultuskormány megszüntetheti a concordatumot és a szervezeti szabályokat, de hogy ennek hatása legyen, a kormánynak szigorúnak kell lennie; de akkor meg a klerikális demagogia szüntelenül jajgatni fog az üldözés és zsarnokság ellen. „Szabad egyház szabad államban,“ ez non-sens egy katolikus népnél. Egy gallikán egyháznak felállítása, ez volna az igazi megoldás. Erős elhatározásomban, hogy szabaddá legyek, keresztény hitem lelkesedéssel erről álmodott és leszálltam a Notre Dame szószékéről, hogy magamat ez emberfeletti vállalatnak szenteljem. De ilyen körülmények közt zútonyra jutottam. Hogy kedves gondolatom lehet-e más kézben, és más formában, — nem mondom más szellemben, — holnap valósággá? nem tudom. Csak annyit mondhatok, hogy a politika nem elégséges ily természetű munkához. Mély meggyőződésre és áldozó szellemre volna szükség, szóval valami olyan dologra, a milyen egy más ügy szolgálatában a tizenhatodik százév hitjavitóinál és martyrjainál megvolt. Luther és Kalvin, ha nem lett volna meg náluk a hit, sohase juthattak volna sikerhez.

Thiers azt mondotta: „Qui mange du Pape en meurt.“ Ugyanő mondotta, ha jól emlékszem: „en crève.“ Ez rossz francziássággal van mondva, rossz történelemről. Boldogok azok a népek, kik „megették a pápát,“ Oroszország, Görögország, Éjszaki Németország, Skandinávia, Anglia és az Egyesült Államok. Ezek ma a világnak első népei, míg azok, kik engedték, hogy a pápa egye meg őket, Spanyolország, Irland, Lengyelország, Austria, politikailag és vallásilag abba a szomorú állapotba estek, a melyben most vannak. Francia- és Olaszország csak úgy fog felemelkedni, ha megszabadul a szerencsétlen szolgaságtól az idegen hatalommal szemben, melyet nem a Krisztus állított fel, s melyet az egyház első százéveiben nem ismertek. A keresztény kezdetek történelme hitet hoz elé és csak az együgyűek vagy a ravaszok vonhatják ezt kétségbe. Szünjünk meg már azzal, hogy összetéveszszük, mint annyiszor tettük, az igát, melyet ránk a pápai udvar és a jezsuiták tettek, a szabadsággal, a melyet nekünk a Krisztus és az apostolok tanítottak.

Ebben van az üdv és nem egyébben.“

A st.-louisi világkiállítás a kalmából Wagner párisi szabadlevű protestans lelkész is Amerikába ment sept. hóban és Rosewelt köztársasági elnök meghívásával tüntette ki a jeles francia egyházi szónokot. A francia orthodox lapok némi nyugtalansággal fogadták e hírt és aggodva kérdezték, hogy vajjon ez Rosewelt részéről nem az unitarismushoz való csatlakozását jelenti-e? Az aggodalmaskodóknak egy nem orthodox lap ezt feleli: „Nem tudom, hogy miben áll e dolog és nem is akarom kutatni. De nem látom át, hogy mi szegyent hozna az evangelium ügyére az, ha Rosewelt elnök elfogadna egy haeresist — a mely különben magának a Krisztusnak kifejezett autentikus gondolatával egyező — miután azt elfogadta egy oly moralista, mint Channing, egy oly regényíró, mint a „Tamás bátya kunyhója“ szerzője és egy oly tudós, mint Newton Izsák.“

Németországban a r. katolikusok Regensburgban congressust tartottak. Külföldről is jelentek meg ott s azok közt néhány magyar kath. pap. Saját lapjaik szerint a tanácskozásokban igyekeztek a vallási jelleget megőrizni és a politikától tartózkodni. És mégis a politikáról beszéltek legtöbbet. A beszédekben és fölolvadásokban örömeiket nyilvánították azon, hogy a német birodalmi politikában bizonyos súlyjok van. Hangoztatták, hogy a jezsuita-kérdésben még több eredményt kell kivívni; Poroszország politikáját, melyet a lengyel alattvalókkal szemben követ, elítélték; a bajor kormányt pedig igen szabadelvűnek találták. Az iskolakérdésben az az elv jutott kifejezésre, hogy az iskola az egyházhoz tartozik. Egytől azonban a congressus csakugyan tartózkodott: a római pápa világi hatalmát e gyűlésen senki sem emlegette. Más felekezetekkel szemben türelmes és békülékeny szellemről beszéltek. Bár követnék azt a congressuson kívül is!

A Dalai Láma Lhassából menekült. A vallási uralom mellett világi uralkodója is volt a kínai fenhatóság alatt álló Thibetnek. Bár idegennek megközelíthetlen elkülönzésben élt, Oroszország igen közel talált férközni hozzá, minek következtében Angol-India szenvedett hátrányt. Anglia ezért ez év tavaszán néhány száz főből álló sereget küldött Thibetbe, hogy a közlekedésnek és kereskedésnek utat nyisson. Az angolok kisebb harcok után elérték és elfoglalták Lhassát és sept. 7-én a Dalai Láma palotájában Anglia és Thibet békét és szerződést kötöttek. A Dalai Láma még a főváros elfoglalása előtt Mongolországba menekült. Ugy látszik, hogy szellemi uralkodóul a Shigatsé városban lakó Dachi Lámát fogják elismerni és e tényben egy egész vallási forradalom jatszódik le.

Japánban a különböző vallások oly szabadságot élveznek, hogy azt még a háborus állapot se zavarja. Tokioból az orthodox metropo-

lita egy orosz lapnak levelét küldött, melyben arról értesíti, hogy a görög-keleti hívők Japánban mindenütt bántódás nélkül gyakorolhatják vallásos szertartásaikat. Sőt csakugyan először Tokióban és azután a Hokkaido, vagy a mint Európában nevezik, Yeso szigeten Suppuru városban a felkelő nap országában vallott különböző vallások főbb képviselői, shintoisták, buddhisták és mindenféle felekezeti keresztények nagy gyűlést tartottak és egyhangulag a következő határozatot mondták ki: „A vallásszabadság a japáni birodalomban ezelőtt néhány évvel kimondatott. És mégis, vannak a birodalmon kívül olyanok, kik azt állítják, hogy a háboru, melyet Japán kényszerült saját biztonságának és a világ békéjének fentartására felvenni, faj- és vál-lásháboru. Mi ez országban tanított különböző vallások képviselői, közös egyetértéssel és szabad elhatározásból egybegyűlve, egyhangulag és határozottan tiltakozunk az igazság nevében ily állítás ellen. Mi teljes mértékben bizonyoságot teszünk arról, hogy ennek a háborunak semmi köze a fajokkal vagy vallásokkal és nagyon kérünk mindenkit, hogy a béke és jóllét mila narább visszaálltassék“.

Szokatlan esetről írtak közelebb a királyhágóntúli prot. lapok, egy egyházi ember esetről, ki nagy szerepet vitt Debreczen vidékén, s akart vinni magában Debreczenben is. Ide iktatjuk, a mit arról a Dunántúli Prot. Lap ír: „Bizonyára mindnyájan olvastunk arról a szomorú esetről, mely az alsószaboles-hajduvidéki ev. ref. egyházmegyében történt, a hol Zsigmond Sándor esperes közel 50.000 korona közpénzt elkezelt. Az ügy immár hivatalos utra terelődött, a magáról megfélelkezett, eltévedt ember bizonyára meg fogja kapni méltó büntetését, mely elrettentő példa lesz másoknak is. A szomorú esetről vonjunk le mi is két tanuságot: a vezető állások betöltésénél mindig az egyéni megbízhatóságot, becsületességet nézzük s ne az összekötöttséket, meg a sima és nyájas modort, mely anyyunkat megveszteget; a másik meg az, hogy a közvagyon kezelésének ellenőrzésénél a legnagyobb szigorúsággal járjunk el s ne tőrjünk semmi szabálytalanságot, mert egy ilyen eset kimondhatatlan erkölcsi kárt okoz, mely jóval nagyobb az anyagi kárnál is!

A papról Kovács Albert Homiletikájában ezeket írja: „Legyen értelmes, tisztafejű és tanult ember; olyan, a ki a szellemi munkálkodásra alkalmas, mert az ő egész munkaköre ilyen. A papnak társadalmi állása egyenlő az orvosok, bírók, tanárok, mérnökök társadalmi állásával; nem magasabb, nem alábbvaló; tehát joggal lehet tőle követelni, hogy ész, tehetség és tanultság tekintetében ezen körök szellemi aristokrátiájával egy színvonalon álljon. Sőt igazság szerint úgy áll a dolog, hogy minden más szellemi foglalkozásban több gépies elem van, mint a papéban, mert ebben semmi sínes; tehát vele szemben szellemiség tekintetében még magasabb követeléseket is joggal le-

hetne felállítani. Szellemi erő nélkül ő nem lehet a világ világossága; pedig az ur Jézus őt ezzel a missióval bocsátotta ki s nem azzal, hogy a világ uszályhordozója legyen. Az újabb időben a fátklyavitelben két veszélyes vetélytársa támadt: a községi jegyző és a jó állami képezdében készült tanító; ha a pap ezeknél több szellemi erő és nagyobb tanultságot nem tud felmutatni: nagyon szármalmas inferioritásba fog jutni a községében, a melyen sem a rosszul szabott hosszú kabát, sem a csigaház nem fog segíteni. Az élet egy nagy csatatér mindenki számára, a melyen az erősek diadalmaskodnak, a gyengék elbuknak! A tudományos képzettséget természetesen mindenkitől a maga szakjából kívánjuk. Senki se lehet jó praktikus pap, míg előbb alapos theologussá nem lett, éppen úgy, mint jó bírő jogtudományi képzettség nélkül, jó mérnök a mértan alapos tudása nélkül senki se lehet. A papra nézve a theologiai tanultság abban áll, hogy benne az általános vallásos hit pontos, alapos és jól rendezett tudományos alapot nyerjen, hogy ez által Isten ígését, ennek rendeltetése szerint, az emberek különböző viszonyaihoz, szükségéhez és fogékonyságához alkalmazva tudja hirdetni“.

Angliában a minapában a dissenter lapok arról panaszkodtak, hogy „a lelkészek vasárnapi iskolásan kezelik a szószéket.“ Most a „Pall Mall Gazette“ a liverpooli egyházi congressusról írva, az anglikán egyház papjaira tesz megjegyzést. Nem követünk el igazságtalanságot — mondja, ha azt állítjuk, hogy a predikálás az anglikán egyházban csaknem a légsilányabb, ahhoz hasonlítva, a mit az ő neveltetésüktől várni lehetne.

Kiigazítás. Előbbi (4-ik) füzetünkben a 224. lapon, alólról a 13. sorban . . . „a melyet Fenelon üldözött és Róma utálatossá tett“ helyett ez olvasandó: „a mely Fenelont üldözte és Rómát utálatossá tette“. — Ez évi 3. füz. 149. lapon felülről a 13. sorban: „a családnak utolsó (?) férfinarja“, a kérdőjel törleendő; a 15. sorban: „hét leánygyermek“ helyett „két leánygyermek“ olvasandó; a 17. sorban: „Paczolay János“ helyett „Paczolay Péter.“

Sepsikőrispataki Bedő Dániel †. Halála egy buzgó egyháztag elvesztését jelenti. Ifjúságában az is volt a vágya, hogy közvetlenül az egyház szolgálatába lépjen. A forradalom után ő volt az, a ki jelenleg szováthi birtokos, felügyelő gondnok Gotthárd Sándorral arra vállalkozott, hogy az oláhoktól feldúlt Abrudbányára menjen a megmaradt hívekhez ünnepi követnek és ama nehéz napokban, a szomorú emlékek után, az idegen uralom szorongatása közt először hirdesse a vigasztaló ígét. És ő volt az, kit mint köztanítót a collegiumnál is alkalmazták a görög nyelv tanítására. És mégis a körülmények úgy hozták, hogy szolgálatba azután a guberniumhoz ment át s később annak feloszlása után a muzeumi és egyetemi könyvtárhoz, mely szol-

gálatban töltötte életének jó részét. De ha nem is teljesült ifjúkori vágya, egyházának mindig hű és jó tagja maradt; sőt élete végén, mikor szorgalma és takarékosága gyümölcseit aratta, annak a részére áldozott is, kolozsvári egyházközségünknek két izben tekintélyesebb összeget, s a kollegiumnak egy alapítványt. Az ezenkívül levő vagyonát rokonai öröklék. Sok ily buzgó tagot adjon az Isten a mi egyházunknak!

Emlék. Ős erők rejtő helye, magas bérczek, oldalukon üdítő forrásokkal; mélyen fekvő völgy, kebelén puha zöld pázsinttal; a regg aransúgaraitól biboros vidék; a déli nap hatása alatt verejtékes munka mellett áldást osztó természet; viharoktól hajló, de szálfáidban meg nem ingó erdő; idővázlatokat kiálló edzett anyag: te vagy az, te, az anyaföld! És a te szülőtted az erős anya, ki viselni bírta a vihart, állani az élet küzdelmét, kinek tekintete szigor, bensője mélyen rejtett szeretet, isteni rész: te voltál az, anyám!! . .

Gyász hírek. Nagyajtai Péterfi Sándor középpajtai birtokos neje, *Péterfi Sándorné* szül. *Szöts Anna* sept. 3-án, 73 éves korában elhalt. Folyóiratunk szerkesztője édes anyját gyászolja az elhunytban, úgyszintén ifj. Péterfi Sándor középpajtai birtokos. — *Sepsikörispataki Bedő Dániel*, nyug. egyetemi könyvtárőr, egyháztanácsos Kolozsvárt, sept. 21-én, 77 éves korában megszűnt élni. Bedő Imre laborfalvi birtokos testvérét, Bedő Ferencz fogarasi járásbíró, valamint Bedő Ferencz ifju nagybátyját vesztette benne. — Ürmösi Sándor tartásfalvi unitárius lelkész nagy csapás találta, neje, *Ürmösi Sándorné*, szül. *Balogh Lujza* halálában. A 36 éves korában elköltözött jó nőt a szerető férj mellett siratja négy gyermeke.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—VI. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	"
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	"
Kilyéni dr. Ferencz József	20	"
Véecsei Sámuel és Farkas Vilmos	200	"
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	"
Ó-tordai Székely Miklós	20	"
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor)	1000	"
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma	20	"
Fekete Gyula	100	"
Egy társaság	20	"
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna	20	"

Összesen: 2352 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1904 oct. 16.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(X. közlemény.)

A magyarországi unitárius egyház a pót-államsegélyből 1000 korona.

A h.-jánosfalvi nők gyűjtő ivén: Ürmössy Károlyné 2 korona, Kis Györgyné, Darkó Eszter, Darkó Pálné 1—1 kor., Benedek Mózesné 80 fill., Kelemen Mózesné, Márkos Andrásné, László Vilma, Mezei Domokosné, Mezei Eszter 60—60 fill., Jobb Jánosné, id. Kelemen Mózesné, Kelemen Lőrinczné, ifj. László Mózesné, László Andrásné 40—40 fill., László Mari, Biró Mária, Vas Rebi, Godra Juliánna 30—30 fill., Varga Andrásné, Varga Mózesné, Uzoni Juliánna, Benedek Ferenczné, Cseke Mózesné, Cseke Istvámné, Sándor Dénesné, Kiss Béniné, Vasas Juliánna, László Mózesné, Hegyi Mózesné, Csoma Zsigáné, Sárdi Mózesné, Márkos Józsefné, Benedek Feriné, László Zsuzsika, László Rebi, Kerekes Mari, Vas Máriskó, Kerekes Rebi, Vas Juli, Sándor Lina, Pálfi Juliánna, Kiss Juliánna, Márkos Mari, Molnár Józsefné, Szabó Julis, László Zsuzsa, Cseke Rózália, Molnár Márisko, ifj. Vasas Julis, Szász Rákhel, Cseke Juliánna, Márkos Zsuzsa, Márkos Irma, Vas Ráki, László Zsuzsika 20—20 fill., Gergely Ferenczné, Hegyi Józsefné, Csepregi Mári, Sándor Julis, Kádár Juliánna, Gábos Rebeka, László Máris, Varga Kriska 10—10 fill., Bucsí Rebi 12 fill. Együtt 20 kor. 32 fill.

Kozma Dimén 53. sz. gy.-ívén Énlakáról: énlakai unitár. egyházközség 20 kor., Kozma Dimén, Máté Mariska 4—4 kor., ifj. Bálint Ferencz 1 kor. 40 fill., id. Fülöp János, ifj. Patakfalvi Samu 1—1 kor., Ádám József 60 fill., Bálint Antal, Patakfalvi Ferencz, Patakfalvi Izsák 40—40 fill., ifj. Fülöp János, Rofai Mihály, Fülöp Jakab 20—20 fill. Együtt 33 kor. 80 fill.

Kisgyörgy Sándor esperes 91. sz. gy.-ívén Vargyasról: A vargyasi unitár. egyházközség 50 kor., Kisgyörgy Sándor 20 kor., Kisgyörgy Sándorné, Fikker Sándor 10—10 kor., Máté János és neje 5 kor., Kisgyörgy Zsuzsa, Kis Tamás 4—4 kor., Fikker Sándorné, Györke 2—2 kor., D. István, Sándor Mariska, Boneza Györgyné, Nemes Irma, Tarcsafalvi Albert 1—1 kor. Együtt 112 korona.

Vári Albert lelkész 107. sz. gyűjtő-ívén: Kénosban rendezett multság tiszta jövedelme 25 kor. 30 fill., özv. Török Pálné, Vári Albert 10—10 kor., Vári Albertné 2 kor. 70 fill., Sándor Albertné, Gál József 1—1 kor. Együtt 50 korona.

Dombi Géza gy.-ívén Kőrispatakról: kőrispataki unitár. egyházközség 5 kor. 20 fill., Dombi Géza 1 kor., Kapusi Péter 40 fill., Demeter Mihály 50 fill., Csiki Sándor, Csécs Sándor 30—30 fill., Kapusi József, Elekes János, Deák Gergely, Kapusi Mózes, Korda Sándor, Árkosi Gergely, Csiki Mihály, Karda Péter, Fülöp István, Antal József, Márton István 20—20 fill., Fülöp Sándor 10 fill. Együtt 10 korona.

Geréb Zsigmond lelkész 54. sz. gy.-ívén Fiafalváról: Geréb Zsigmond 4 kor., Geréb Margit, Kozma Miklós 1—1 kor. Együtt 6 kor.

Deák Miklós 70. sz. gy.-ívén Szentmihályról: szentmihályi unitárius anyaegyházközség 58 kor., a szentmihályi anya- és hozzátartozó leányegyházközségek ifjusága által rendezett bál jövedelme 42 kor. 62 fill., kobátfalvi

leányegyház, alsóbenezedi leányegyház 14—14 kor., kobátfalvi önképzőkör, benezedi önképzőkör 7—7 kor. Együtt 149 kor. 62 fill.

Máté Lajos lelkész gy.-ívén Firtosváraljáról: Máté Lajos, unitárius egyházköztség 2—2 kor., Jánosi Ferencz, Deák Sámuel, id. Bálint Mihály, Márton József, András Ferencz, András Mihály, Pál Márton, András Mózes, Jánosi József, ifj. Márton Ferencz, András Sámuel, Jánosi István, id. Györfi Ferencz, Demeter Mihály, Bálint János, Jánosi Mózes, ifj. Bálint Mihály, ifj. Bálint Mózes, Bálint Dénes, ifj. Bálint József, András Mózes, Márton Sándor, Deák Márton, Sófalvi Zsigmond, Pál Simon, Bálint Salamon, András János, Bálint Mózes, ifj. Márton János, Kelemen Mihály, Bálint István, legifj. Bálint Mózes, Bálint Sándor, b. Bálint Mihály, Bálint Ambrus, Pál Péter, Szederjesi Mihály, András Ferencz 1—1 kor., Pál F. Mózes, Kocsán Sándorné, id. Deák József, Deák Sándor, Deák Mihály, Deák Dániel, Deák Zsigmond, Balogh István, Kelemen János, ifj. Györfi Ferencz 50—50 fill., Demeter Lajos 60 fill., Tódi József, Deák István, Pál F. Péter, Pál F. József, Pál F. Ferencz, ifj. Deák József 40—40 fill. Együtt 50 korona.

József János gy.-ívén: József János 1 kor., id. Márton Sándor 40 fill., Spiczter Mihály 20 fill., ifj. Bálint Póli, Bálint Eszter 12—12 fill., Pál Dénes, Máté Lajos, József Kálmán 8—8 fill., András Mária 6 fill., Iskolás gyermekek többen 50 fill. Együtt 2 kor. 64 fillér.

Az I—IX. közlemény összege 6316 kor. 87 fill.

E közlemény összege 1434 kor. 38 fill.

Összesen.... 7751 kor. 25 fill.

Ugy a szives gyűjtők, mint a kegyes adakozók fogadják hálás köszönetünket.

Székelyudvarhely, 1904. október 6-án.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

A nagy-ajtai unitárius egyházköztség külső adósságainak törlesztésére adakoztak:

(III. közlemény.)

Kovács Gábor ügyvéd 30 kor., Darkó Gábor főerdész (Bereczk) 30 kor., Benkő Mihály takptári v. igazgató (Kolozsvár) 25 kor., Simon István 3 kor., Ütő András 3 kor., ifj. Fekete József 2 kor., Lőrincz József 2 kor., Kerekes István (Brassó) 2 kor., Fazakas Sándor 2 kor., Gergely Ferencz 1 kor., Bedő Imre 1 kor., Lőrincz József (felső) 1 kor., Török Sándor (másodizben) 1 kor., ifj. Deák György 1 kor., id. Kóródi István 60 fill. Összesen: 104 kor. 60 fill.

Fogadják a nemes szívü adakozók hálás köszönetünket.

Nagy-Ajta, 1904. szeptember hó.

LŐFI ÖDÖN,
unitárius lelkész

Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templom-alapra.

(XXI. közlemény.)

Bözöd: Begyült gabona ára: 4 kor. 80 fill., Egyházközség 2 kor. Ádám Domokos, Ádám Domokosné, Ádám Aladár, özv. Albert Áronné, Teleki Gáborné Albert Zsuzsa, Boér Lajosné Albert Anna, Boér Lajos, Boér Irén 1—1 korona. Ádám Dénes 40 fill., Tamási Sámuel 30 fill., Náta Gyula, Jakab Lajos 20—20 fill. Összesen 15 korona 80 fillér.

Kis-Solymos: Begyült gabona ára 6 korona. Egyházközség 2 kor. Nagy Sándor 1 kor. 68 fill., Simó János, Simó Jánosné, Konez János, Tamási József, Derzsi Gábor 1—1 kor., Simén János, Barabás József, Andrásai Sámuel, Kereső Pál, Tamási István, Simó András, Izsák Gergely 40—40 fill., Konez Bénéám 30 fill., Kovács János, Izsák János, Kedci Dénes, Konez János, Simó József, Máthé István, Izsák Mózes, Simó Bénéám, Mátéfi István, Simó Lidia 20—20 fill., Simó András 12 fill., Péterfi Mózes 10 fill. Összesen 20 kor.

Székely-Keresztur. Dr. Jankovich Pál, Sándor János igazgató, László József, Pap Mózes 2—2 kor., Csiky István 1 kor. 50 fill., Raffaj Dániel 1 kor. 30 fill., Gálffy Kálmán, Takarékpénztár, Lengyel László, Telmann Imre, Nagy Ferencz, Michel Károly, Duka Jánosné, Barabás József, Gombos Samu, Bedő Dénes, Barabás Lajos 1—1 kor., Borbély Sámuel 80 fill., Kövendi Károly, Ájvász, Pité Lajos, Katona Sándor 60—60 fill., Kádbebó, Mihály Dénes, Balázs Miklós, Benedek Pál, Horváth József, Apáthi Gyuláné, Major István, ifj. Patakfalvi Mózes 40—40 fill., N. N., Tellmán József, Kálmán József 30—30 fill., Bálint Dániel, Buksa Sándor, Nagy Mózes, Podor János, Patakfalvi József, Csiki Dénes 20—20 fill., Jodál Józsefné 18 fill. Összesen: 30 kor. 48 fill.

Újszékeley: Begyült gabona ára 5 kor. 64 fill. Egyházközség, Raffaj Domokos 2—2 kor., Bakó Lázár, Raffaj Irma, Gyarmathy Lajos 1—1 kor., Révai Dénesné 60 fill., P. Buzogány János 50 fill., Buzogány Áron, Bodor István, Szász Elek, Weisz Áron 40—40 fill., ifj. Buzogány Mózes, Mátéfi Mózes, Szöcs Jánosné, Murvai Sámuel, 30—30 fill., Mátéfi Sándor, Murvai Sámuel, Pap Lajos, id. Murvai Mózes, id. Buzogány Mózes, Boros Sámuel, R. Buzogány János, ifj. Murvai Mózes, Máté Sámuel 20—20 fill. Összesen: 18 kor. 34 fillér.

E közlemény összege	84 kor. 62 fillér.
A 1—20 " "	2678 " 16 "
Együtt: 2762 kor. 78 fillér.	

Sepsi-Szent-György, 1904. oct. hó.

PÁL SÁNDOR,
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS,
lelkész.